

**STRUCTURELE DETERMINANTEN VAN HET
STEMGEDRAG EN CULTURELE KENMERKEN VAN DE
KIEZERSKORPSEN IN VLAANDEREN**

De verkiezingen van 1999

Jaak Billiet

Marc Swyngedouw

Astrid Depickere

Erik Meersseman

VERSIE 12-02-01

Jaak Billiet is gewoon hoogleraar in de sociale methodologie aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen, K.U. Leuven en promotor van het ISPO. Marc Swyngedouw is hoofddocent Politieke Wetenschappen en Sociologie aan de K.U. Brussel en onderzoeksdirecteur van het ISPO. Erik Meersseman en Astrid Depickere zijn als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het ISPO.

De gegevens zijn verzameld door het *Interuniversitair Steunpunt Politieke Opinieonderzoek* (ISPO) na de parlementsverkiezingen van 1999 in het raam van het AGORA programma onder begeleiding van de DWTC.

INHOUDSTAFEL

Inhoudstafel	2
1. Inleiding	4
2. Stemmen voor een politieke partij: structurele context	6
Structurele kenmerken.....	6
Bevindingen in 1999	7
Een vergelijking met de verkiezingen van 1991	12
3. Waardeoriëntaties in de kiezerskorpsen.....	14
De “gemeten” waardeoriëntaties en houdingen.....	14
De samenhang tussen de oriëntaties.....	19
Waardeoriëntaties en stemgedrag: effecten op het stemgedrag.....	22
Waardeoriëntaties en stemgedrag: verschillen tussen de kiezerskorpsen.....	25
Waardeoriëntaties en stemgedrag: een biplot voorstelling	31
Breuklijnen binnen de electoraten naargelang van de generaties?.....	34
4. Samenvatting	366
5. Slotbeschouwingen	400
Literatuur.....	43
Bijlage 1: informatie over de schalen.....	46
Bijlage 2. effect van achtergrondkenmerken in 1991	50
Bijlage 3. Biplot voorstellingen: verkiezingen van 1991 en 1995	51

STRUCTURELE DETERMINANTEN VAN HET STEMGEDRAG EN CULTURELE KENMERKEN VAN DE KIEZERSKORPSEN IN VLAANDEREN:

De verkiezingen van 1999

1. INLEIDING

De verkiezingen van 13 juni 1999 stonden in het licht van de dioxinecrisis. Na de schijnbaar (uitwendige) stabiliteit van de verkiezingen van 1995 in vergelijking met 1991, waren de verkiezingen van 13 juni 1999 gekenmerkt door aanzienlijke verschuivingen in de machtsverhoudingen. Vooreerst kwam de VLD (22,6%) op gelijke hoogte met de CVP (22,2%). Dit was niet alleen het gevolg van een vooruitgang van de VLD met bijna twee procentpunten maar vooral omwille van een achteruitgang van het percentage CVP kiezers met ruim vijf procentpunten. Dit wordt grotendeels toegeschreven aan de dioxinecrisis, maar dat is waarschijnlijk niet de enige verklaring. Waarschijnlijk had de CVP ook zonder deze crisis een paar procentpunten prijsgegeven. Zekerheid hierover zullen we nooit hebben, maar de impact van de dioxinecrisis op het verlies van de CVP zal met een grotere precisie kunnen vastgesteld worden na de analyse van de redenen die de kiezers bij de exit-poll gegeven hebben.¹ De winst van de VLD zou wellicht groter geweest zijn, ware het niet dat op 13 juni een aanzienlijk aantal voormalig VLD-kiezers voor het Vlaams Blok had gekozen. Het Vlaams Blok kreeg 15,3% van de stemmen achter zich, en werd hiermee nipt voor de SP (15,0%) de derde partij in Vlaanderen. Agalev (11%) maakte bijna vanzelfsprekend een grote sprong voorwaarts. VU&ID kende een lichte winst en kon zich met 8,8% handhaven. De verschuivingen tussen de verschillende partijen in 1999 t.o.v. 1995, werden op basis van de exit-poll van de VRT/TIJD en ISPO beschreven in een vroeger bulletin van het ISPO (Swyngedouw & Beerten, 1999).

Een centrale vraag die zowel onderzoekers als politieke actoren bezighoudt heeft betrekking op de impact van structurele kenmerken (genoten onderwijs, generatie, kerkelijke betrokkenheid, enz...) van de kiezers, hun betrokkenheid op bepaalde waarden of attitudes, en hun oordeel over bepaalde beleidsthema's, bij het bepalen van hun keuze voor de ene of de andere partij. Over elk van deze drie verzamelingen van predictoren, - structurele kenmerken (Swyngedouw & Beerten 1998; Swyngedouw, Beerten & Kampen, 1999), waarden/attitudes (Billiet & Swyngedouw, 1999; Elchardus & Pelleriaux 1998), beleidsthema's (Maddens 1998) – zijn met betrekking tot de verkiezingen van 1995 en 1999 studies uitgevoerd, maar uitspraken doen over het netto effect op het stemgedrag voor elke partij van deze verzamelingen van predictoren blijft bijzonder moeilijk. Sinds het verschijnen van een vorige studie over de structurele determinanten en culturele kenmerken van de kiezerskorpsen in 1995 (Billiet, 1998) hebben we daar een beter zicht op. Het belang van de beleidsthema's in 1999 zal nog het voorwerp van analyse uitmaken in een latere studie. Het blijft echter steeds de vraag of het netto-effect wel kan vastgesteld worden. De moeilijkheden situeren zich niet op de eerste plaats op statistisch vlak maar wel op het niveau van het meten van de concepten. Het is mogelijk om conceptueel een onderscheid te maken tussen waarden, attitudes en beleidsthema's, maar eens het op het meten van de indicatoren aankomt dreigt alles nogal in elkaar over te schuiven. Niet alleen de keuze van de indicatoren, maar ook het

meten ervan in de context van een vraaggesprek waarin informatie met betrekking tot vorige vragen bovendien nog een invloed heeft op de antwoorden op vragen die volgen.

In deze studie over de verkiezingen van 1999 willen we pogen om een zo goed mogelijk zicht te krijgen op de structurele predictoren van het stemgedrag voor elke partij bij de verkiezingen van 1999 in Vlaanderen en op de waardeoriëntaties die de verschillende kiezerskorpsen het best van elkaar onderscheiden. Wat de structurele kenmerken aangaat gebeurde deze studie reeds met behulp van de gegevens van de VRT-Tijd-ISPO exit-poll van 1999. De gegevens van het ISPO verkiezingsonderzoek die hier gebruikt zullen worden, hebben het voordeel dat meer kenmerken werden onderzocht dan bij de exit-poll het geval was. We beschikken bijgevolg over meer informatie die grondiger werd bevraagd, maar de exit-poll heeft het voordeel dat de omvang van de steekproef groter is zodat sommige schattingen voor de kleinere partijen daar wellicht iets nauwkeuriger zijn. Dat de interviewgegevens die we hier zullen gebruiken pas enkele maanden na de verkiezingen werden verzameld is geen nadeel wat de structurele kenmerken en de attitudes aangaat, vermits die als stabiele kenmerken mogen beschouwd worden.²

Bij de verkiezingen van 1999 is veel gebeurd dat het politieke landschap grondig door elkaar kan geschud hebben. We zullen echter zien dat de structurele determinanten van elke partij en de verschillen inzake waardeoriëntaties en houdingen globaal genomen tussen 1991, 1995 en 1999 niet zo heel veel veranderd zijn. Toch zijn er enkele merkwaardige trends die het gevolg kunnen zijn van de uitwisseling van kiezers tussen de kiezerskorpsen en van het bijkomen van nieuwe kiezers en het wegvallen van oudere kiezers. We zullen kunnen nagaan welke veranderingen in de interne samenstelling qua sociale kenmerken en waardeoriëntaties van de kiezerskorpsen zijn opgetreden in de jaren negentig. In deze studie werd in bijlage 2 voor de verkiezingen van 1991 een tabel met de structurele determinanten opgenomen (Tabel 8 in Bijlage 2) die een vergelijking toelaat met de verkiezingen van 1999 (Tabel 2).

De vergelijking inzake waardeoriëntaties over de jaren gebeurt in deze studie iets minder systematisch. Alhoewel de meeste metingen van de waarden en attitudes redelijk vergelijkbaar zijn, moeten eerst alle metingen in de diverse peiljaren volstrekt construct-equivalent gemaakt worden alvorens deze scherp te kunnen vergelijken. Dit vergt nog heel wat bijkomende werk. Wat de waardeoriëntaties aangaat, zullen alle partijen geordend en met elkaar vergeleken worden. Daarna wordt via een biplot voorstelling het globale beeld voor alle kiezerskorpsen gepresenteerd. We zullen nagaan of de verschillen tussen de kiezerskorpsen inzake waardeoriëntaties en sociale attitudes hetzelfde beeld vertoont bij de oudere en de jongere kiezers. Als daar opvallende verschillen zouden zijn, dan kan dit wijzen op moeilijkheden die partijen ondervinden om het geheel van hun kiezers aan te spreken. In Bijlage 3 zijn de biplot voorstellingen voor de verkiezingen van 1991 en 1995 opgenomen zodat een globale vergelijking mogelijk is.

Deze studie bestaat uit twee delen. In het eerste gedeelte bekijken we de verschillende structurele predictoren van het stemgedrag, dit zijn de demografische en sociale kenmerken van de kiezers. We noemen dit de structurele context van het stemgedrag. In het tweede deel worden de kiezerskorpsen onderscheiden naargelang van een dertiental waardeoriëntaties en maatschappelijke houdingen.

2. STEMMEN VOOR EEN POLITIEKE PARTIJ: STRUCTURELE CONTEXT

In het post-electoraal verkiezingsonderzoek van 1999, dat plaats vond door middel van face-to-face interviews van september 1999 tot maart 2000, werd voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers in Vlaanderen informatie verkregen over het stemgedrag bij 90% van de 2.178 ondervraagden. Bij 221 respondenten ontbreekt de informatie over de partij omdat zij ofwel niet gestemd hebben, niet geantwoord hebben, of gezegd hebben dat zij vergeten waren voor welke partij zij gestemd hadden. Eén op honderd ondervraagden beweerde voor kleinere partijen zoals de PVDA, WOW of een Franstalige partij gestemd te hebben. Deze worden samengebracht in een restcategorie "andere". Het aantal ondervraagden dat beweert voor Vivant gestemd te hebben, is eveneens laag, namelijk 1,2% (24 kiezers in de steekproef). Deze kiezers zullen daarom ook meestal achterwege blijven in de analyse. Het aantal Blanco/ongeldig stemmers in de steekproef bedraagt 2,8% (58 kiezers), wat een onderschatting inhoudt. Deze kiezers worden echter wel meegenomen in de analyse van de culturele kenmerken. In de multinomiale logit analyse van de achtergrondkenmerken vormen zij samen met de categorie 'andere' de referentiecategorie. Dit gebeurt om beter de effecten op de andere partijen te kennen. Omwille van het gemengd karakter van deze categorie hebben de parameters ervan echter geen betekenisvolle waarde. De rest van de ondervraagden is verdeeld over de volgende partijen: Agalev, CVP, VLD, SP, Vlaams Blok (VI.Blok) en VU&ID. Vanzelfsprekend zijn sommige partijen zoals het Vlaams Blok in het databestand ondervertegenwoordigd. Dit hangt gedeeltelijk samen met de ondervertegenwoordiging van lager geschoolden in alle surveys, ook al zijn deze bij het ISPO onderzoek uiteindelijk sterker vertegenwoordigd dan in andere surveys (in 1999 met 16% tegenover hoogstens 12% in andere surveys in Vlaanderen).³ Daarom gebeurt, om zo goed mogelijk de populatieverdelingen weer te geven, de analyse op de gewogen gegevens naar opleiding, sekse, generatie en stemgedrag in 1999. Daardoor worden o.m. de exacte populatiepercentages voor het stemgedrag in 1999 geproduceerd. Dit heeft geen invloed op de sterkte van de waargenomen effecten (Deel 1) en ook niet op de gemiddelden per partij (Deel 2), waar het ons eigenlijk om te doen is.

STRUCTURELE KENMERKEN

In het verkiezingsonderzoek werd informatie verzameld over de volgende structurele kenmerken: het genoten onderwijs, de generatie, de beroepssituatie, de kerkelijke betrokkenheid, het lidmaatschap van mutualiteit en vakbond en de actieve betrokkenheid bij verenigingen.

Het genoten onderwijs (*opleiding*) is een variabele bestaande uit vier categorieën: lager onderwijs, lager secundair onderwijs, hoger secundair onderwijs en hoger onderwijs. Wat de *generatie* aangaat gebruiken we dezelfde indeling als in 1995, maar aangezien we vier jaar verder zijn worden de generaties die Becker (1995) onderscheidt niet meer exact weerspiegeld.⁴ In het toekomstig verkiezingsonderzoek zullen daarom aanpassingen nodig zijn. Omdat dit hier niet gebeurd is, spreken we daarom van leeftijdsklassen. De *beroepssituatie* is ingedeeld in zeven categorieën: hoger kader en professionals (hierin zitten vrije en leidinggevende beroepen, de academische beroepen en de leerkrachten), bedienden (inbegrepen de ambtenaren die niet tot het kader behoren), zelfstandigen, geschoolde arbeiders, ongeschoolde arbeiders, gepensioneerden, en de niet beroepsactieven (werklozen inbegrepen). Aangezien er naast de katholieken of zij die zichzelf christelijk noemen weinig anders gelovigen in de steekproef aanwezig zijn, worden deze

categorieën ingedeeld naargelang van de mate van *kerkelijke betrokkenheid*. We onderscheiden de randkerkelijken die ten hoogste uitsluitend bij familiefeesten deelnemen aan kerkelijke rituelen, de kerkelijken die ook nog op bijzondere kerkelijke feestdagen participeren, en de kerksen die zeer regelmatig kerkelijke diensten bijwonen. Bij de niet gelovigen wordt een onderscheid gemaakt tussen uitgesproken vrijzinnigen en mensen die beweren geen geloofsovertuiging te hebben. Om de verbondenheid met sociale organisaties te meten wordt gebruik gemaakt van drie variabelen: het lidmaatschap van een *vakbond* of *beroepsvereniging* (ACV, ABVV, andere, geen), de aansluiting bij een *mutualiteit* (christelijk, socialistisch, liberaal, andere) en het *actief lidmaatschap* van verenigingen of organisaties op basis van vrijwilligheid.

De reden voor de selectie van deze achtergrondkenmerken ligt voor de hand. Het zijn allemaal kenmerken die in vroegere studies een substantiële rol speelden in de kans op het stemmen voor één of andere politieke partij (Swyngedouw, e.a. 1993; Billiet, 1998; Swyngedouw & Beerten, 1998). Belangrijker nog, het zijn kenmerken die op grond van theoretische inzichten over het stemgedrag een plaats verdienen. Binnen de theorie van de traditionele breuklijnen en de verzuiling kan men verwachten dat het behoren tot een sociale klasse of stand (gevormd door beroep en genoten onderwijs), de betrokkenheid bij de kerk, en het lidmaatschap van zuilorganisaties een effect hebben op de voorkeur voor een politieke partij. Veranderingen die in een samenleving optreden weerspiegelen zich in het maatschappelijk gedrag van de generaties. Om die reden kan men een verschillend effect van het behoren tot een bepaalde leeftijdsklasse verwachten. De arbeidssituatie en het genoten onderwijs zijn van belang omdat ze eveneens refereren aan maatschappelijk integratie.

BEVINDINGEN IN 1999

Om het effect van de vermelde achtergrondkenmerken op de kans op een stem voor elke politieke partij te schatten kan gebruik gemaakt worden van een logistische regressie via de CATMOD procedure van SAS (een logit analyse). De parameters zijn echter nogal moeilijk te interpreteren omdat de te verklaren variabele niet de kans op een stem voor een bepaalde partij is, maar wel de kansverhouding voor het stemmen voor een bepaalde partij ten opzichte van het stemmen op een andere partij, gegeven de categorie van de achtergrondvariabelen waartoe de betreffende kiezers behoren. Daarom werden de effectparameters via een door het ISPO uitgewerkte procedure (Swyngedouw, 1989; basis van Kaufmann & Schervish, 1986; 1987) omgezet in afwijkingen van het gemiddeld percentage (verschillen in percentage punten). De effecten van het behoren tot een bepaalde categorie van een predictor op het stemmen voor elke partij bij de verkiezingen van 1999 worden weergegeven in Tabel 2.

Vooreerst wordt in Tabel 1 een algemeen overzicht gegeven van de sterkte van het effect van elk van elk van de onderzochte kenmerken in hun geheel op het stemgedrag. De sterkte van de kenmerken in hun geheel kan afgelezen worden uit de verhouding L^2/df . Hoe groter dit getal, des te sterker het globale effect. In volgorde van belangrijkheid hebben de mutualiteit, de kerkelijke betrokkenheid, het lidmaatschap van een vakbond of beroepsvereniging, het lidmaatschap van verenigingen, de genoten opleiding, de sekse, de generatie, en de beroepssituatie een effect op het stemgedrag. Het netto effect van het laatstgenoemde kenmerk is slechts marginaal. Wat men ook moge beweren, de gegevens tonen aan dat de participatie in het verzuilde middenveld nog steeds van belang is bij het stemgedrag.

Tabel 1. Passend multinomiaal logistisch model voor het stemgedrag van de Vlaamse kiezers voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers op 13 juni 1999

<i>Kenmerk</i>	L^2	df	P	L^2/df
Intercept	78,82	6	< 0,0001	
Leeftijdsklasse	81,07	30	< 0,0001	2,70
Sekse	16,55	6	0,0111	2,76
Opleiding	58,14	18	< 0,0001	3,23
Beroepssituatie	61,09	36	0,0056	1,70
Kerkelijke betrokkenheid	134,62	24	< 0,0001	5,61
Mutualiteit	237,82	18	< 0,0001	13,21
Vakbond, beroepsvereniging	80,24	18	< 0,0001	4,46
Actief lid verenigingen	21,28	6	0,0016	3,55

Likelihood ratio Chi-square (L^2) = 4.920,9; $p = 1,000$

$G^2 = 1.250,7$; $df = 156$; $p = 0,000$

Het is relevanter om voor alle categorieën van de verschillende kenmerken de effecten op het stemgedrag voor elke partij te bekijken. Tabel 2 bevat deze effecten, uitgedrukt als een verschil in percentage ten aanzien van het gemiddelde percentage dat de partij behaalde. Merk op dat de grootte van het verschil geïnterpreteerd dient te worden in functie van het gemiddelde resultaat van de partijen. Zo is een verschil van bijvoorbeeld 5% voor de CVP (die gemiddeld 21,3% van de stemmen behaalde) slechts half zo belangrijk als een even groot verschil voor Agalev (waarvan het gemiddelde stemmenpercentage slechts de helft van dat van de CVP bedraagt). Een verschil van 5% voor de CVP betekent immers in die bepaalde categorie van de onafhankelijke variabele een verschil van ongeveer 25% op haar gemiddeld resultaat, terwijl dit voor Agalev een verschil van ongeveer 50% betekent in vergelijking met haar gemiddeld resultaat.

Verder moet men bij het lezen van de tabel voor ogen houden dat het gaat om netto effecten van elke predictor op de kans om voor een partij te stemmen, met uitzuivering van het effect van alle andere predictoren in het statistisch model. Dat verklaart bijvoorbeeld waarom het tot de categorie van de ongeschoolde handarbeiders behoren netto geen significant *rechtstreeks* effect heeft op het stemmen voor de SP. Dit kenmerk (ongeschoolde arbeider) hangt namelijk sterk samen met de kenmerken generatie (boven 55 jaar) en vakbondslidmaatschap waar vooral het lidmaatschap van het socialistisch syndicaat de keuze voor de SP beïnvloedt: netto +19,8 procentpunten boven op het gemiddelde voor de SP. Dat zou dus betekenen dat de kans van een ABVV'er om voor de SP te stemmen wanneer alle andere kenmerken van geen invloed zouden zijn, gemiddeld ruim 34% zou bedragen. Vanzelfsprekend stemmen handarbeiders méér dan gemiddeld voor de SP, maar omwille van de samenhang van het behoren tot de handarbeiders met het vakbondslidmaatschap, verdwijnt het effect van het louter handarbeider zijn. Dit onrechtstreeks effect moet groot zijn als we bedenken dat de kansverhouding bij geschoolde handarbeiders ruim drie keer groter is om lid te

zijn van het ABVV dan de niet beroepsactieven; bij de ongeschoolde handarbeiders is die kansverhouding dubbel zo groot. Ten opzichte van zelfstandigen en leidinggevende beroepen liggen deze kansverhoudingen nog veel hoger. Dat was maar een voorbeeld om aan te tonen dat sommige niet significante rechtstreekse effecten onrechtstreeks wel degelijk invloed kunnen hebben. De reden waarom hier geen padmodel met rechtstreekse en onrechtstreekse invloeden gebruikt wordt, heeft te maken met de grote complexiteit van de voorstelling en met de moeilijkheid om de totale effecten (rechtstreeks plus onrechtstreeks) in het geval van multinomiale afhankelijke en onafhankelijke variabelen precies te berekenen en inzichtelijk voor te stellen. Daarom beperken we ons hier tot rechtstreekse effecten met de bedoeling na te gaan hoe groot die zijn en hoe deze mogelijks veranderd zijn in de tijd. Tot zover enige uitleg over de interpretatie van de effecten.

Wat de structurele kenmerken aangaat wordt het kiezen voor Agalev vooral bepaald door de genoten opleiding. Hoger geschoolden hebben de grootste kans om voor Agalev te stemmen (gemiddeld en met uitzuivering van de andere effecten zou dat 19,2% zijn). De netto kans op het stemmen voor Agalev bedraagt slechts 4,2% bij degenen die louter lager onderwijs genoten hebben. Ook generatie speelt een belangrijke rol bij het stemmen voor Agalev. Kiezers van 25 tot 44 jaar stemmen beduidend meer op Agalev (+3,3 voor 25 tot 34 jarigen; +5,9 voor 35 tot 44 jarigen) en 55-plussers beduidend minder (-4,5 voor 55 tot 64 jarigen; -6,7 voor 65 plussers). Verder valt ook op dat niet gelovigen en vrijzinnigen beduidend meer voor Agalev stemmen (+6,2 voor niet gelovigen; +7,3 voor vrijzinnigen). Dit komt trouwens overeen met de bevindingen van de exit-poll (Swyngedouw, Beerten & Kampen, 1999: 15). Bij het stemmen voor Agalev speelt tenslotte ook de sekse een rol. Agalev is aantrekkelijker bij vrouwen (+2,1) dan bij mannen (-2,2). Merk op dat een ongeveer even sterk effect van sekse vast te stellen is bij VLD en CVP, maar dat dit slechts half zoveel belang heeft aangezien het algemeen gemiddelde voor deze partijen ongeveer dubbel zo veel bedraagt. Wat de beroepssituatie betreft stellen we tenslotte vast dat zelfstandigen (-5,4) en ongeschoolde arbeiders (-3,2) sterk ondervetegenwoordigd zijn bij Agalev en gepensioneerden (+2,6) en niet actieven (+2,5) licht oververtegenwoordigd.

De sterkste effecten m.b.t. het stemmen voor de SP hebben te maken met het behoren tot de socialistische mutualiteit (en niet tot de liberale) (+19,8), met het lidmaatschap van het ABVV (+16,8), met de generatie en de kerkelijke betrokkenheid. Indien men aangesloten is bij een socialistische mutualiteit of lid is van het ABVV dan is de kans om voor de SP te stemmen méér dan twee keer zo groot als gemiddeld in Vlaanderen. De jongere generaties stemden in 1999 beduidend minder voor de SP (-9,4 bij de jongste kiezers en -5,5 bij de 25-34 jarigen) en de oudere generaties beduidend méér (+4,9 bij de 55-64 jarigen en +6,1 bij de oudste kiezers). Ook hier speelt het effect van de religieuze betrokkenheid. Niet gelovigen en vrijzinnigen stemmen beduidend meer op SP (+7,0 voor niet gelovigen; +9,3 voor vrijzinnigen). Verder valt ook op dat zelfstandigen beduidend minder kans hebben om voor de SP te stemmen (netto slechts 7,1%), net zoals hogere kaders en professionals (doch minder uitgesproken nl. netto 11,3%). Het behoren tot de categorie van de geschoolde arbeiders (+2,7) en de niet actieven (+2,8) heeft dan weer een licht positief effect. Het gevolgd hebben van hoger onderwijs heeft een zwak negatief effect (-3,3) op het stemmen voor de SP.

Tabel 2. Netto effect van enkele sociale achtergrondkenmerken op het stemmen op elke politieke partij (Vlaanderen: verkiezingen voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers in 1999; geschat met een logit model, blanco en ongeldig in berekeningen inbegrepen; Referentiecategorie = Blanco/ongeldig) (N = 1.957).

Kenmerk	Agalev	SP	VLD	VI.Blok	VU&ID	CVP
ALGEMEEN GEMIDDELDE	10,5	14,3	21,4	14,5	8,4	21,3
Generatie						
-24	-0,3	-9,4	+1,4	+1,6	+6,1	-2,2
25-34	+3,3	-5,5	+2,2	+2,2	+3,3	-7,6
35-44	+5,9	-2,1	-1,4	-3,3	+0,6	-3,7
45-54	+0,2	+4,2	-3,8	-5,3	-1,1	+2,3
55-64	-4,5	+4,9	+1,4	+1,6	-3,3	+5,8
+65	-6,7	+6,1	+0,9	+4,2	-4,3	+6,9
Sekse						
Man	-2,2	+0,1	+2,3	+0,6	+0,2	-2,5
vrouw	+2,1	-0,1	-2,3	-0,6	-0,2	+2,5
Opleiding						
Lager	-6,3	+0,6	-1,6	+6,5	-1,3	+2,7
Lager secundair	-4,1	-0,6	-1,9	+0,2	+0,9	+0,9
Hoger secundair	+2,5	+2,0	+1,5	-3,6	+0,3	-2,7
Hoger	+8,7	-3,3	+1,8	-2,9	+0,2	-0,2
Beroepssituatie						
Hoger kader, professionals	-0,3	-3,0	+10,9	-6,1	+0,1	+1,2
Bedienden, ambtenaren	-1,6	-0,4	-2,4	-0,5	+1,6	+5,6
Zelfstandigen	-5,4	-7,2	+15,8	-4,1	+0,2	+5,6
Geschoolde arbeiders	-2,0	+2,7	-4,5	+4,9	-3,5	+5,0
Ongeschoolde arbeiders	-3,2	-1,5	-1,2	+3,6	-0,1	+1,1
Gegensioneerden	+2,6	+1,2	-8,6	+1,9	+2,2	-6,2
Niet actieven	+2,5	+2,8	+2,0	-0,7	-2,3	-1,5
Kerkelijke betrokkenheid						
Geen	+6,2	+7,0	-2,8	+10,1	-1,5	-18,4
Vrijzinnig	+7,3	+9,3	+1,7	+0,5	-4,5	-15,9
Randkerkelijk	-1,3	-1,1	+1,6	+2,3	+0,9	-3,3
Kerkelijk	-2,2	-2,0	+1,8	-2,4	-0,2	+4,5
Kerks	-2,8	-5,0	-4,7	-9,0	+1,9	+22,8
Mutualiteit						
Christelijk	+0,8	-5,5	-2,7	+0,3	+0,5	+8,3
Socialistisch	-0,4	+19,8	-7,3	+1,0	-4,0	-15,2
Liberaal	-5,3	-8,4	+35,1	-9,1	+1,1	-12,9
Andere	+0,6	-2,1	+0,2	+3,7	+3,9	-4,7
Vakbond, beroepsvereniging						
Christelijk	+2,7	-5,0	-5,8	+3,5	-0,3	+6,7
Socialistisch	+2,1	+16,8	-11,9	+3,6	-3,1	-10,8
Overige	-5,3	-2,1	+14,6	+0,7	-0,5	-5,7
Geen	-0,7	-1,5	+2,6	-1,9	+0,8	+0,7
Actief lid verenigingen						
Wel	+1,2	-0,5	-3,8	-1,8	+1,3	+4,2
niet	-0,8	+0,3	+2,6	+1,2	-0,9	-2,9

Wat het stemmen voor de VLD aangaat is het behoren tot een liberale mutualiteit van doorslaggevend belang (+35,4). Van alle effecten is dit het sterkste, maar men moet bedenken dat

in vergelijking met de andere mutualiteiten het aantal aangeslotenen bij een liberale mutualiteit niet zo groot is (8% in de steekproef). In vergelijking met de andere partijen heeft de beroepssituatie veruit het meeste invloed op de VLD. Zelfstandigen (+15,8) en hogere kaderleden en 'professionals' (+10,9) stemmen beduidend méér dan gemiddeld voor de VLD, maar bij de gepensioneerden (-8,6) en geschoolde arbeiders (-4,5) is dit beduidend minder het geval. Verder blijken VLD kiezers ook iets minder actief in verenigingen (-3,8).

Wat het stemmen voor het Vlaams Blok betreft, blijft het behoren tot generaties een rol spelen. Kiezers van de cohorten van 35 tot 44 jaar (-3,3) en van 45-54 jaar (-5,3) hebben minder kans om voor die partij te stemmen en kiezers uit de oudere leeftijdscategorieën hebben beduidend meer kans (+1,6 voor 55 tot 64 jarigen; +4,2 voor 65plussers). Ook opleiding heeft een sterk effect op het al dan niet Vlaams Blok stemmen. Kiezers met enkel een diploma van lager onderwijs maken een kans van 21% om voor het Vlaams Blok te stemmen. Bij diegenen met een diploma van hoger secundair onderwijs bedraagt die kans netto slechts 10,9% en bij de hoogst opgeleiden 11,4%. Ook de beroepssituatie speelt een aanzienlijke rol, hogere kaders en professionals stemmen beduidend minder voor het Vlaams Blok (-6,1), net zoals de zelfstandigen (-4,1). Arbeiders stemmen dan weer beduidend meer voor het Vlaams Blok (geschoolde arbeiders +4,9; ongeschoolde arbeiders +3,6). Verder hebben de kiezers die beweren tot geen religieuze of filosofische strekking te behoren beduidend méér kans om voor het Vlaams Blok te stemmen (+10,1) en regelmatige kerkgangers beduidend minder (-9,1) Het sterke effect van de sekse dat in de grotere steekproef van de exit-poll werd gevonden, met name een verschil van bijna acht procentpunten tussen mannen en vrouwen (Swyngedouw, Beerten & Kampen, 1999: 21), is hier niet terug te vinden. Dit komt vermoedelijk door de omstandigheid dat hier meer kenmerken tegelijk onderzocht worden (actief lidmaatschap, vakbondslidmaatschap) en eveneens door een indeling van sommige variabelen in meer categorieën (o.a. meer beroepscategorieën). Daardoor wordt een stuk van de variantie van het kenmerk 'sekse' weg verklaard. Dit neemt niet weg dat nog steeds in de bevolking méér mannen dan vrouwen voor het Vlaams Blok, maar dit komt vermoedelijk niet door de sekse als zodanig, maar door de samenhang met andere kenmerken die relevanter zijn.

Wat VU&ID aangaat speelt er een belangrijk effect van de generatie. VU&ID blijkt opmerkelijk goed gescoord te hebben bij de allerjongste kiezers. Een kiezer jonger dan 24 maakt een kans van 14,5% om voor VU&ID te stemmen. Ook de cohorte van 25 tot 34 stemt nog beduidend meer VU&ID (+3,3). Oudere categorieën stemmen dan weer beduidend minder VU & ID (-3,3 voor 55-64 jarigen; -4,3 voor 65plussers). Dit was ooit anders voor de Volksunie (zie verder). Vrijzinnigen hebben nog steeds beduidend minder kans (-4,5) om voor deze partij te stemmen, en kerksen lichtjes meer (+1,9). Verder is het behoren tot de andere (neutrale) mutualiteiten gunstig (+3,9) voor een VU&ID-stem en het behoren tot de socialistische mutualiteit ongunstig (-4,0).

Tenslotte bekijken we de CVP. Zoals vroeger heeft het stemmen voor de CVP gemiddeld beduidend méér kans bij de oudere generaties kiezers (rond 6,5 procentpunten méér), maar in de jongere generaties is het omgekeerde waar. Bij de 25-34 jarigen is het netto effect relatief groot, -7,6 en bij de daaraan voorafgaande cohorte van de 35 tot 44 jarigen is er ook een beduidend negatief effect (-3,7). Algemeen mag men stellen dat de generaties die na de jaren vijftig geboren zijn minder kans hebben om voor de CVP te stemmen. Het verwondert natuurlijk niet dat het regelmatig praktiseren de sterkste voorspeller is voor een CVP-stem (+22,8), en dat het niet gelovig

(-18,4) of het vrijzinnig zijn (-15,9) nog steeds een contra-indicatie is voor een stem voor die partij. Het lidmaatschap van een mutualiteit is eveneens een zeer sterke voorspeller van een CVP-stem; vanzelfsprekend negatief bij degenen die aangesloten zijn bij een socialistische (-15,2) of liberale (-12,9) mutualiteit, en positief voor de leden van de christelijke mutualiteiten (+8,3). Hetzelfde geldt voor het lidmaatschap van een vakbond. Lidmaatschap van het ACV doet de kans voor een CVP-stem sterk toenemen (+6,7), en lidmaatschap van het ABVV doet dit nog sterker afnemen (-10,8). Bedienden en ambtenaren (+5,6), zelfstandigen (+5,6) en geschoolde arbeiders (+5,0) vertonen ook een grotere kans op het stemmen voor de CVP. Het gepensioneerd zijn zou ook een kleinere kans voor het stemmen voor de CVP opleveren (-6,2). Hier is het opnieuw van belang om te begrijpen waarover we het hebben; het gaat om *netto rechtstreekse effecten* zoals deze zuiver natuurlijk niet in de werkelijkheid zichtbaar zijn. Natuurlijk gaan in de bevolking bij de gepensioneerden (die ook een leeftijd hebben, man of vrouw zijn, enz...) méér dan gemiddeld stemmen naar de CVP (dit is 31% in de steekproef), maar als men uitzuivert voor leeftijd en andere variabelen, dan blijkt het *gepensioneerd zijn als zodanig* (netto) een *negatief* effect te hebben. Het effect van het behoren tot de hoogste leeftijdsklasse is daarentegen in het voordeel van de CVP. Als m.a.w. zoveel ouderen voor de CVP stemmen, dan is dit niet omwille van het gepensioneerd zijn maar omwille van het behoren tot oudere generaties. Tenslotte heeft ook het actief deelnemen aan het verenigingsleven een licht positief effect op de CVP (+4,2).

EEN VERGELIJKING MET DE VERKIEZINGEN VAN 1991

Is het impact van de bestudeerde sociale achtergrondvariabelen veranderd in vergelijking met het begin van de jaren negentig? Om die vraag te beantwoorden werden de gegevens van het verkiezingsonderzoek van 1991 opnieuw geanalyseerd met een identieke verzameling van predictoren waarvan de categorieën allemaal op dezelfde wijze als in 1999 ingedeeld werden. De bevolking is natuurlijk veranderd qua samenstelling zodat de marginale verdelingen voor al die variabelen wat verschillen, maar dat heeft geen effect op de grootte van de vastgestelde effecten. Men moet wél voor ogen houden dat de Vlaamse kiezers in 1999 anders gestemd hebben dan in 1991 zodat elke partij qua omvang kan verschillen. Daar moet men bij het vergelijken van de effecten rekening mee houden. Een zelfde effect qua absolute grootte is natuurlijk naar verhouding kleiner indien de partij globaal genomen groter geworden is. Maar dat geldt ook voor vergelijkingen van effecten tussen de verschillende partijen.

We zullen nu de verschillen per achtergrondkenmerk bekijken. Wat de generatie aangaat is de meest opvallende verandering die van de jongere generatie kiezers die in 1999 zeker niet ongunstig waren voor de VU, terwijl ze dat in 1991 wel waren. Daarentegen is het voordeel voor de Volksunie van het behoren tot de leeftijdsklasse van 55-64 jaar helemaal weggefallen en is dit zelfs omgekeerd in een negatief effect. Dit wijst op de grondige verandering die de Volksunie in haar kiezerskorps heeft doorgemaakt sinds het aantreden van Bert Anciaux en het samengaan met ID21 (zie ook: Swyngedouw, Beerten & Billiet, 1997). Reeds in vroeger onderzoek waren er aanduidingen dat er in de Volksunie een verschuiving qua kiezerskorps gaande was die tot een wijziging op ideologisch vlak leidde (Billiet & Loosveldt, 1998: 102-103). Nu stellen we vast dat de kansen binnen de leeftijdsklassen om voor die partij te stemmen compleet omgewisseld zijn t.o.v. 1991. Naast VU&ID blijkt ook de CVP zijn positie relatief verbeterd te hebben bij de allerjongste leeftijdscategorie, in die zin dat het negatieve effect sterk verminderd is, maar globaal

is de partij achteruitgegaan.⁵ Bij de 24 tot 34 jarigen blijkt de CVP het dan weer minder goed te doen dan in 1991. Opvallend is ook hoe, behalve CVP (zie voetnoot 5) en VU&ID, de andere partijen het relatief minder goed doen bij de jongste generatie kiezers dan in 1991. Agalev blijkt het meest kans op succes te hebben bij de leeftijdscategorie die 25-34 jaar was in 1991, en globaal genomen tien jaar ouder in 1999. Het succes bij de allerjongste leeftijdscategorie dat Agalev in 1991 had, lijkt dan weer verdwenen in 1999. De trend van een stijgende kans op een SP stem naarmate de leeftijd toeneemt blijkt in 1999 duidelijk veel meer uitgesproken dan in 1991. Hun kans op succes bij de allerjongste kiezers is dan ook nog kleiner dan in 1991. Opvallend is tenslotte dat ook het Vlaams Blok in vergelijking met 1991 nu duidelijk minder scoort bij de jongste generatie kiezers (5% meer dan het gemiddelde van 9% in 1991; slechts 1,6% meer op een gemiddelde van 14,5% in 1999, maar dit betekent dat het Vlaams Blok in die leeftijdsklasse nog minstens even veel stemmen haalt dan in 1991). Generatieverschillen hebben heel waarschijnlijk niet aan belang ingeboet als voorspeller van kiesgedrag. Eerder het omgekeerde lijkt het geval.

Voor wat het onderwijs betreft is de discrepantie tussen lager geschoolden en hoger geschoolden bij Agalev kiezers veel meer uitgesproken in 1999 dan in 1991 (van -3,3 naar -6,3 voor de categorie lager onderwijs; van -1,1 naar -4,1 voor lager secundair onderwijs en van +3,2 naar +8,7 voor hoger secundair onderwijs). Voor het Vlaams Blok is het effect van het genoten hebben van lager onderwijs in 1999 sterker geworden dan in 1991 (van +2,9 naar +6,5). Het effect van onderwijs lijkt dan weer sterk gedaald bij de VLD. Terwijl de PVV in 1991 4,2% meer kiezers haalde uit de categorie van hoger opgeleiden, is dit gereduceerd tot slechts +1,8 voor de VLD in 1999.

Wat de beroepssituatie aangaat, zijn er vooral enkele verschillen waar te nemen bij het kiezerskorps van de VLD. In tegenstelling tot de PVV lijkt het effect van het behoren tot de beroepsklasse van de zelfstandigen nog wel groot (+15,8) maar toch afgezwakt t.o.v. 1991 (+26,5). Daarentegen zouden de hogere kaders, leerkrachten en vrije beroepen nu méér kans hebben, terwijl de kans om voor de VLD te stemmen bij de gepensioneerden beduidend kleiner is. Daardoor wordt het kiezerskorps van de VLD vermoedelijk heterogener. Het verlies van de zelfstandigen bij de VLD lijkt dan weer met zich mee te brengen dat deze beroepscategorie meer dan in 1991 voor SP (van -13,3 naar -7,2), voor VU&ID (van -4,6 naar +0,2) en CVP (van -4,0 naar +5,6) hebben gestemd. Opvallend is tenslotte de sterke daling van de kans dat een gepensioneerde op de CVP stemt (van +3,8 naar -6,2).

Wat de kerkelijke betrokkenheid aangaat, valt het op dat de effecten van deze variabele op een stem voor de VLD, zowel in negatieve (randkerkelijken en kerksen) als in positieve zin (niet-gelovigen) veel afgezwakt zijn ten opzichte van 1991. De mate van kerkelijke betrokkenheid is m.a.w. minder belangrijk geworden dan een decennium geleden. Mensen die beweren tot geen levensbeschouwing te behoren zouden niet langer significant minder voor de VLD stemmen. Dit was in 1991 wel het geval. Wat het al dan niet stemmen voor de CVP betreft blijken daarentegen de levensbeschouwelijke en kerkelijke binding nog steeds evenveel effect te hebben. Het effect van het regelmatig praktiseren op de CVP is ongewijzigd gebleven, maar we moeten bedenken dat deze bevolkingsgroep waarin de CVP het meest succes heeft, ondertussen voortdurend kleiner is geworden qua omvang. Een merkwaardig, en reeds in 1995 vastgesteld verschil, heeft te maken met het stemmen van de vrijzinnigen voor het Vlaams Blok. De mogelijks hogere kans van vrijzinnigen om voor het Vlaams Blok te stemmen in vergelijking met de kerksen in 1991, is sinds

1995 weggevallen (zie: Derks, A. & Deschouwer, K., 1998: 51-69).

Wat het lidmaatschap van een mutualiteit aangaat zijn er weinig opmerkelijke veranderingen. Wel zijn er aanwijzingen dat het aangesloten zijn bij de socialistische mutualiteiten in 1999 een minder sterk effect had dan in 1991. Dit geldt trouwens ook voor het lidmaatschap van de socialistische vakbond. Ook het effect van die variabele lijkt af te zwakken wat het stemmen voor de SP aangaat.

Samengevat, enkele uitzonderingen niet te na gesproken, krijgt men bijgevolg de indruk dat de variabelen die de participatie aan het middenveld meten een effect blijven hebben op het stemmen voor de traditionele partijen, maar met uitzondering van de CVP zijn deze effecten hier een daar wat zwakker geworden. Wat de VLD aangaat blijkt de invloed van levensbeschouwelijke of kerkelijke betrokkenheid af te nemen. Enkele andere structurele variabelen, zoals generatie en genoten onderwijs, zijn van belang bij de keuze voor zowel traditionele als nieuwe partijen. Het belang van leeftijdsverschillen blijkt toegenomen bij het stemmen voor vrijwel alle partijen.

Als de verzameling van structurele variabelen die de integratie in middenveld meten, minder impact heeft op de keuze voor de nieuwe partijen, dan zijn wellicht sommige waardeoriëntaties meer doorslaggevend bij de keuze voor die partijen. We zullen deze hypothese van het differentieel belang van de waardeoriëntaties op twee wijzen onderzoeken in het volgend onderdeel van deze studie. Nadat de verschillende waardeoriëntaties en attitudes voorgesteld zijn, wordt eerst nagegaan in hoever de waardeoriëntaties een rechtstreeks effect hebben op de keuze voor de verschillende partijen. Nadien wordt onderzocht hoezeer de kiezerskorpse van elkaar verschillen inzake waardeoriëntaties.

3. WAARDEORIËNTATIES IN DE KIEZERSKORPSEN

Om het stemgedrag te verklaren werden in de verkiezingsonderzoeken van 1991, 1995 en 1999, naast de open vraag naar de reden van de keuze voor een bepaalde partij, een ganse waaier van schalen opgenomen met het oog op het meten van waarden en attitudes. In 1991 en 1995 werd vastgesteld dat nogal wat van deze houdingen vooral bepalend bleken voor de keuze tussen Vlaams Blok (etnocentrisme, politieke aliënatie en --in mindere mate-- Vlaams-nationaal bewustzijn) en Agalev (postmaterialisme, milieubewustzijn). Aan de waardeoriëntaties en houdingen die werden gemeten in 1991, werden in 1995 twee schalen toegevoegd: sociale desoriëntatie (of de complexiteit van de samenleving) en het wederzijds vertrouwen (of wantrouwen) tussen de burgers. In 1999 werden, in het licht van de discussie rond justitie, nog enkele schalen toegevoegd, waaronder een schaal die meet in hoever de ondervraagden een strenge aanpak van de criminaliteit voorstaan.

DE "GEMETEN" WAARDEORIËNTATIES EN HOUDINGEN

Van de in 1991 geconstrueerde schalen, werden in 1995 enkel de betrouwbaarste schalen behouden. Soms werden de schalen verbeterd of werden er nieuwe schalen aangemaakt, die opnieuw getest werden (zie ook Billiet 1998). Steunend op de opgedane kennis en op de resultaten van de confirmatorische factoranalyse werden in 1999 onmiddellijk schalen geconstrueerd die én betrouwbaar én --voor zover het mogelijk is-- vergelijkbaar zijn met de schalen van 1995. De exacte verwoording van de items is opgenomen in bijlage 1.

Laten we starten met het voorstellen van de waardeoriëntaties in volgorde van verschijning in Tabel 3. Alle schalen werden omgezet zodat ze variëren van 0 (minimum) tot 10 (maximum). De hoogste scores gaan in de richting van de betekenis van de naamgeving. Bijvoorbeeld: hoe hoger de scores op de etnocentrismeschaal, hoe sterker het negatieve gevoel ten opzichte van de migranten. In geval van twijfel zal de richting van de schaal verduidelijkt worden.

Etnocentrisme (ETHNO)

Acht items meten het *outgroup* aspect van het concept etnocentrisme. Drie items drukken het zich bedreigd voelen door migranten op het gebied van cultuur en gewoonten, tewerkstelling en sociale zekerheid uit. Drie andere items gaan over de rivaliteit op de arbeidsmarkt, het beperken van politieke rechten voor migranten en het wantrouwen tegenover migranten. De resterende twee indicatoren handelen over het beperken van het aantal migranten die zich in België komen vestigen. Eén van de twee vervangt het in 1995 gebruikte item over het onder mekaar huwen van migranten. Alle indicatoren drukken een negatief gevoel uit ten opzichte van migranten. De geconstrueerde schalen blijken zeer betrouwbaar te zijn (Cronbach's $\alpha = 0,90$ in de twee onderzoeken). Niet tegenstaande het kleine verschil bij één indicator, mogen we op grond van de factorladingen besluiten dat beide indicatoren hetzelfde concept meten, namelijk "het zich bedreigd voelen door migranten". Uit tabel 3 blijkt dat voor alle kiezers dat zowel de centrale tendensen (gemiddelde en mediaan) als de spreidingsmaten (SD en interkwartiel afstand) in 1995 en 1999 quasi identiek zijn.

Autoritaire opvattingen (AUTOR)

Het klassieke concept verwijst naar een cluster van negen 'subsyndromen' (Adorno e.a. 1950) waaronder de drie die in het ISPO onderzoek gemeten worden: het vasthouden aan conventionele waarden en normen, het zich onkritisch onderwerpen aan en een onkritische houding tegen de morele autoriteiten en een autoritaire agressie tegen zij die de normen niet naleven. De twee laatst genoemde subsyndromen zijn verantwoordelijk voor de tendens dat autoritaire personen zichzelf distantiëren van andere sociale en etnische groepen (contra-identificatie). In de ISPO-vragenlijst van 1995 werd autoritarisme door zeven items, die deze drie subsyndromen behandelden, op een betrouwbare wijze gemeten ($\alpha = 0,80$). Toch probeerden we de schaal om te vormen tot een gebalanceerde schaal, maar het opzet faalde. Daarom behielden we in de vragenlijst van 1999 slechts drie van de in 1995 gebruikte autoritarisme-items. Namelijk: autoritarisme in het gezin, sterk leiderschap en een harde aanpak van de criminaliteit. Een nieuw item over "een nationaal toegewijde voorhoede die het leiderschap op zich neemt", kan aan de nieuwe autoritarisme schaal toegevoegd worden, maar de betrouwbaarheid is eerder laag. Daarom wordt een van de items over het aanvaarden van een harde aanpak van criminelen ("De dag van vandaag hebben criminelen te veel rechten") opgenomen in de, middelmatig betrouwbare ($\alpha = 0,69$) vijf-item schaal. Alhoewel de verdeling van beide schalen gelijkaardig verloopt (zie Tabel 4), zijn ze niet vergelijkbaar.

Harde aanpak van criminelen (REPRE)

Het gaat om een volledig nieuwe schaal die in het ISPO verkiezingsonderzoek van 1999 voor de eerste maal werd opgenomen. Vijf indicatoren, die handelen over het negatief sanctioneren van

crimineel gedrag, meten het concept voldoende betrouwbaar ($\alpha = 0,81$). De items stellen dat: een zero-tolerantie beleid in onveilige steden moet worden ingevoerd; jonge delinquenten die een zware misdaad pleegden als volwassenen gestraft moeten worden; straatcriminaliteit hard dient aangepakt te worden; gevangenisstraffen steeds volledig moeten worden uitgezeten. Het vijfde item, dat handelt over de rechten van de misdadigers, werd ook in de autoritarismeschaal gebruikt. De autoritarismeschaal en de repressieschaal beïnvloeden mekaar dus omwille van dit item, maar ook conceptueel staan deze twee oriëntaties dicht bij elkaar. De correlatie tussen beide geconstrueerde variabelen is vanzelfsprekend hoog ($r = 0,62$). Eigenlijk meet de geconstrueerde variabele "aanvaardbaarheid van een harde aanpak van de criminaliteit" een specifieke kerndimensie van autoritarisme. Het gaat om de dimensie die het sterkst samenhangt met het zich bedreigd voelen door migranten ($r = 0,61$). Dit is een sterke aanwijzing dat ethnocentrisme, zoals wij het gemeten hebben, sterk verbonden is met een onzekerheidsgevoel veroorzaakt door het beeld dat ze hebben over het crimineel gedrag van migranten.

Traditionele geslachtsrollen (SEXRO)

Na deze drie concepten, die sterk samenhangen en die een goede voorspeller zijn voor stemmen op extreem rechts, werden twee aspecten in verband met cultureel conservatieve waardeoriëntaties opgenomen in de ISPO vragenlijst. Het eerste handelt over het verschil in geslachtsrollen. De vijf indicatoren die het concept in 1995 maten, werden in 1999 behouden. Ze handelen over het aanvaarden van verschillende verwachtingen m.b.t. mannen en vrouwen inzake: de noodzaak om een diploma te hebben; de vrijheid van opvoeding; het geven van leiding; de zorg voor kinderen; het buitenhuis gaan werken. De betrouwbare schaal ($\alpha = 0,79$) is zeer asymmetrisch aangezien 50% van de kiezers een score behaalden van 2,5 of minder, en dit zowel in 1995 als in 1999. Dit betekent dat de meerderheid van de kiezers alle items verwierpen en dat het in stand houden van sekseverschillen althans in woorden, weinig bijval geniet.

Ethisch conservatisme (ETHIC)

Het tweede aspect in verband met cultureel conservatisme handelt over de onaanvaardbaarheid van abortus en euthanasie, gemeten via een 10-puntenschaal. De samenstelling van de schaal in 1999 is identiek aan die van 1995. De correlatie tussen beide indicatoren bedraagt 0,55 in 1995 en 0,50 in 1999.

Economisch conservatisme (ECONS)

Deze schaal is eveneens in beide onderzoeken onveranderd gebleven. (1) De vakbonden moeten een veel hardere politiek voeren willen zij de belangen van de werknemers werkelijk kunnen behartigen. (2) Arbeiders moeten nog steeds blijven strijden voor een gelijkwaardige positie in de maatschappij. (3) Het klassenverschil zou kleiner moeten zijn dan nu het geval is. (4) De verschillen tussen de hoge en lage inkomens moeten blijven zoals ze zijn. (5) De overheid moet tussenkomen om de verschillen tussen de inkomens te verkleinen. In beide steekproeven draagt de stelling over de (on)gelijkheid tussen de sociale klassen het meest bij tot de geconstrueerde latente variabele. De indicatoren zijn zo gecodeerd dat het oneens zijn met de stelling leidt tot hoge scores op de schaal. Hoge waarden op de schaal wijzen dus op een liberale economische opstelling. De

betrouwbaarheid is in beide onderzoeken is quasi identiek ($\alpha = 0,73$ in 1995 en $\alpha = 0,75$ in 1999).

Politieke aliënantie (POLAL)

Politieke machteloosheid is een aspect van het concept politieke vervreemding (Gamson, 1968; Dierickx e.a., 1996: 643) en wordt gemeten door zes indicatoren, waarvan er vijf onveranderd blijven ten opzichte van 1995. Respondenten die hoge scores behalen op deze items zijn er van overtuigd dat stemmen geen zin heeft omdat de politieke partijen toch hun eigen wil doordrijven. Zij denken ook dat politici enkel uit zijn op hun stem en niet geïnteresseerd zijn in hun opvattingen. Deze respondenten vinden eveneens dat politici nooit hebben leren luisteren naar het gewone volk, dat zij veel beloven maar er weinig van realiseren en dat politici zich boven het gewone volk verheven voelen eens α verkozen zijn. Het zesde item bij het onderzoek van 1995, dat handelde over de beloften van de verschillende partijen gedurende de kiescampagne, werd in 1999 vervangen door de extreme stelling dat "eigenlijk geen enkele politieker te vertrouwen is". De schaal van 1999 is even betrouwbaar als die van 1995 ($\alpha = 0,86$). Het algemeen gemiddelde van 1999 is lager dan dat van 1995, maar het is mogelijk dat de lichte wijziging in de samenstelling van de schaal en het steekproefverschil er verantwoordelijk voor zijn. In het kader van deze publicatie is het niet van belang welke factor aan de basis ligt van het verschil. Dit zal in een latere studie met behulp van aangepaste modellen onderzocht worden.

Sociale desoriëntatie (COMP)

In 1995 werd het concept 'sociale desoriëntatie' aan de hand van vier indicatoren gemeten. Alle drukken ze een gevoel van onzekerheid ten opzichte van de samenleving en de toekomst uit. Respondenten met hoge scores op deze schaal hebben de indruk dat alles tegenwoordig heel complex is; dat ze niet meer begrijpen wat er allemaal gaande is; dat alles zo snel verandert en alles heel verwarrend is. Hierdoor drukken ondervraagden uit dat zij niet weten wat hen te doen staat en ook niet hoe ze zich moeten gedragen. De schaal was zeer betrouwbaar in 1995 ($\alpha = 0,89$), deels doordat twee items mekaar overlaptten. Daarom werd één van de stellingen weggelaten. De in 1999 geconstrueerde schaal behoudt drie items en blijft even betrouwbaar ($\alpha = 0,89$), en we nemen aan dat ze nog steeds hetzelfde concept meet omdat te slotte slechts een redundante uitspraak weg viel. Er wordt quasi geen verandering in de globale verdeling vastgesteld. Sociale desoriëntatie en politieke vervreemding zijn centrale aspecten van Srole's anomieconcept (1956).

Wantrouwen in anderen (DISTR)

Wantrouwen in anderen is eveneens een onderdeel van Srole's anomieconcept. Gedurende de twee verkiezingsonderzoeken bleven de drie indicatoren onveranderd. De indicatoren drukken een onzekerheid uit over wie men tegenwoordig nog kan vertrouwen. Van deze indicator werd zowel een positief als een negatief verwoorde variant opgenomen. De derde indicator stelt dat de meeste mensen tegenvallen eens je ze beter leert kennen. Het positief verwoorde item veroorzaakt een methode effect zodat in de twee onderzoeken de betrouwbaarheid van de schaal laag is ($\alpha = 0,64$).

Utilitair individualisme (INDIV)

Deze vorm van individualisme houdt een ongeremd streven naar persoonlijk belang en succes in, en waarbij slechts in beperkte mate wordt rekening gehouden met anderen (Elchardus & Heyvaert, 1990). In 1995 werd het concept gemeten door vijf items, waarvan er vier handelen over het verwerpen van 'naïeve' solidariteit met anderen en het streven naar macht, het verkiezen van materiële belangen en vertier boven waarden als vriendschap en zorgen voor anderen. Het vijfde item, dat minder sterk samenhangt met de voorgaande en een verschillende betekenis heeft in Wallonië, stelt dat het beter is zo weinig mogelijk samen te werken met anderen omdat er dan steeds toegevingen gedaan moeten worden. Dit item werd in 1999 geschrapt, maar de indicatoren meten nog steeds dezelfde latente variabele. Toch ligt de betrouwbaarheid in 1999 ($\alpha = 0,77$) iets lager dan in 1995 ($\alpha = 0,82$).

Zoals de theorie het vooropstelt, is utilitair individualisme sterk gerelateerd aan verschillende componenten van het concept anomie (politieke vervreemding, wantrouwen en sociale desoriëntatie), en is het, samen met autoritarisme, een goede voorspeller voor ethocentrisme en stemmen voor extreem-rechts (Billiet & De Witte, 1995). Zoals we aannemen, kan de roep naar een repressieve aanpak van de criminaliteit ook opgenomen worden in deze verzameling van variabelen. In het verleden werden deze variabelen allemaal opgenomen om het succes van het Vlaams Blok in de jaren '90 te verklaren. De twee volgende variabelen passen in het theoretisch concept "postmaterialisme" (Inglehart, 1977), en stellen ons in staat het kiesgedrag van de ecologisten te verklaren.

Postmaterialisme (POSTM)

De materialistische waardeoriëntatie wordt gemeten aan de hand van de keuzes die een respondent maakt uit een twaalfstal materialistische en postmaterialistische politieke doelstellingen. De postmaterialistische doelstellingen zijn: meer inspraak van de burgers in de politieke besluitvorming; vrijheid van meningsuiting garanderen; meer inspraak van de werknemers op het werk; de leefomgeving van de mensen verbeteren en streven naar een vriendelijke en minder onpersoonlijke samenleving. De materialistische doelstellingen zijn: orde handhaven in het land; prijsstijgingen tegen gaan; hoge graad economische groei behouden; het land verzekeren van een sterk leger; een stabiele economie behouden en de misdaad bestrijden. Inglehart (1987, 1990) koppelt de aangroei van nieuwe politieke partijen in de laatste tien jaar aan de overgang van waardeoriëntaties van materialisme naar postmaterialisme. Sommige auteurs argumenteren dat de economische crisis, het ontstaan van een duale samenleving en de deprivatie en uitsluiting hebben geleid tot een heroriëntatie van de waarden van de lagere klassen die normaal traditionele en materialistische waarden benadrukken (Swyngedouw, 1992; Minkenberg, 1992).

Milieubewustzijn (ENVIR)

Het engagement van de respondent ten opzichte van het milieu werd in de onderzoeken aan de hand van vijf indicatoren gemeten, met als thema's: de bereidheid om deel te nemen aan demonstraties tegen industrialisering in landelijke gebieden of vervuilde lucht; het steunen van verkeersbeperkingen en het bereid zijn om zaken op te geven of meer te betalen in ruil voor minder

milieuvervuiling. De betrouwbaarheid van de schaal in 1999 ($\alpha = 0,80$) is vrijwel even hoog als in 1995 ($\alpha = 0,82$). Gelet op wat gezegd is over postmaterialisme, is het duidelijk dat het milieubewustzijn een aspect is van postmaterialisme en er dus positief mee samenhangt ($r = 0,28$ in 1999 en $r = 0,32$ in 1995).

Vlaamse autonomie (VLABEL)

Het laatste concept is moeilijk te benoemen. We noemen het "voorstander voor meer autonomie voor Vlaanderen" omdat hoge scores er op wijzen dat de respondenten meer autonomie voor Vlaanderen wenselijk vinden, de splitsing van de sociale zekerheid steunen en zichzelf eerder als Vlaming dan Belg beschouwen. De indicatoren zijn gemengd aangezien ze zowel de nationale identiteit, als het nationaal bewustzijn en separatisme meten. We moeten hier wel aan toevoegen dat, na analyse van het Europees waardeonderzoek van 1999, de meeste Belgische burgers meerdere complementaire identiteiten bezitten (Billiet, e.a., 2000). Lage scores op de schaal wijzen op "Belgicisme".

De operationalisering van dit concept in 1995 en 1999 zijn verschillend. Twee items maten in 1995 de aspecten in verband met de staats hervorming (meer autonomie en meer beslissingsmacht voor Vlaanderen/België), en drie items maten de (sub)nationale identiteit. De betrouwbaarheid van de schaal was aanvaardbaar ($\alpha = 0,70$). Vier van de in 1995 gebruikte items werden in 1999 behouden, twee nieuwe items werden eraan toegevoegd. Het eerste handelt over de verdeling van de sociale zekerheid tussen de gewesten en een tweede stelt dat Vlaanderen, desnoods tegen de wil van de meerderheid, onafhankelijk moet worden. De betrouwbaarheid van de in 1999 gebruikte schaal is hoger ($\alpha = 0,80$) dan die van 1995.

Door de andere samenstelling van de schaal is het ongeoorloofd op basis van de gemiddelde scores een uitspraak te doen over verschuivingen tussen 1995 en 1999. Het gegeven dat de gemiddelde score in 1999 significant lager is dan in 1995, zou het gevolg kunnen zijn van het gebruik van het "moeilijke" item ("streven naar autonomie, ook al gaat dit in tegen de wil van de meerderheid"). In verdere analyses zullen we, via exact vergelijkbare items, nagaan welke verandering heeft plaatsgevonden. De verdeling voor drie van de vier vergelijkbare items verschilt nauwelijks. Enkel het percentage van de respondenten die de onafhankelijkheid van Vlaanderen steunen, daalt van 33% in 1995 naar 20% in 1999. Wel moeten we er op wijzen dat de vraagverwoording verschillend was in 1995 en 1999, en het veldwerk plaatsvond op een ogenblik dat de koninklijke familie ruime media-aandacht genoot.

DE SAMENHANG TUSSEN DE ORIËNTATIES

Alvorens de verschillen tussen de kiezerskorpsen onder ogen te nemen worden de gemiddelden en standaardafwijkingen evenals de correlaties tussen de verschillende oriëntaties en attitudes bekeken. Er wordt aan herinnerd dat de schalen in waarde variëren tussen 0 en 10.

Het gemiddelde en de mediaan zijn centrale tendensmaten. De mediaan geeft de waarde weer waaronder 50% van de respondenten zich bevinden. De standaardafwijking en de interkwartielafstand zijn de respectievelijke spreidingsmaten.

Enerzijds postmaterialisme en anderzijds politieke aliënering, ethnocentrisme, het wantrouwen in anderen, autoritaire opvattingen en vooral de repressief optreden inzake criminaliteit scoren gemiddeld nogal hoog (boven het schaal midden). Uit de medianen blijkt dat ruim 50% van de

respondenten zich op het bovengedeelte (5 tot 10) van de schaalscores bevindt. De zeer hoge gemiddelde score inzake repressief optreden tegenover criminelen verwijst duidelijk naar een algemene houding in de bevolking na de zomer van 1996.

Aan de andere kant wijzen de heel lage scores op de schalen die te maken hebben met cultureel conservatisme (traditionele sekserollen, houding inzake abortus en euthanasie) dat de bevolking veeleer progressief is op deze gebieden. Ruim de helft van de ondervraagden bevindt zich beneden de score 3. De grote permissiviteit inzake bio-ethiek werd overigens bevestigd door het Europees Waardeonderzoek van 1999 (Elchardus, Chaumont & Lauwers, 2000).

Tabel. 3. Gemiddelden, standaardafwijkingen (SD), medianen (Md) en interkwartielafstanden (Q3-Q1) van de antwoordverdelingen m.b.t. de dertien oriëntaties en attitudes (range van de schalen is 0--10)

<i>Waardeoriëntatie (10-puntschalen)</i>	<i>Alle kiezers 1995</i>				<i>Alle kiezers 1999</i>			
	<i>Gemid</i>	<i>SD</i>	<i>Md</i>	<i>Q3-Q1</i>	<i>Gemid</i>	<i>SD</i>	<i>Md</i>	<i>Q3-Q1</i>
Etnocentrisme (ETNO)*	5,24	2,25	5,0	3,2	5,29	2,08	5,0	3,2
Autoritarianisme (AUTOR)**	5,93	1,74	6,1	2,5	6,01	1,64	6,0	2,0
Repressie criminelen (REPRE)	-	-	-	-	7,08	1,68	7,0	2,0
Traditionele gender rollen (SEXSRO)	2,69	1,81	2,5	2,0	2,48	1,76	2,5	2,5
Ethisch conservatisme (ETHIC)	3,04	2,67	2,5	4,0	2,76	2,51	2,0	3,0
Economisch links/rechts. (ECONS)	3,61	1,71	3,5	2,0	3,63	1,68	3,5	2,5
Politieke alienatie (POLAL)*	6,46	1,91	6,3	2,5	5,71	1,98	5,4	2,9
Sociale desorientatie (COMPL)*	4,68	2,31	4,4	3,8	4,62	2,43	4,2	3,3
Wantrouwen in anderen (DISTR)	5,17	1,91	5,0	2,5	5,01	1,93	5,0	2,5
Utilitair individualisme (INDIV)*	3,28	2,06	3,0	2,5	3,50	2,08	3,1	2,5
Postmaterialisme (POSTM)	4,83	2,11	4,0	2,0	5,16	2,07	6,0	2,0
Milieu inzet (ENVIR)	4,61	2,23	5,0	2,5	4,72	2,09	5,0	3,0
Vlaamse autonomie (VLABE)**	4,79	2,17	4,4	3,0	4,13	2,06	4,0	3,1
<i>Totaal (N)</i>	2.066				2.145			

* Slechts één item verschillend in de twee verkiezingsonderzoeken (zeer licht verschil).

** Verscheidene items verschillend in de twee verkiezingsonderzoeken

Op het eerste gezicht zijn in 1999 ten opzichte van 1995 ook niet veel verschillen waar te nemen. Dit was te verwachten aangezien algemeen wordt aangenomen dat onderliggende attitudes, in tegenstelling tot specifieke opinies, stabiel zijn. We hebben echter gesteld dat wij op basis van voorliggende analyse niet tot nauwkeurige uitspraken inzake mogelijke veranderingen in 1999 ten opzichte van 1995 in staat zijn. Enkel wat de houding tegenover etnische minderheden aangaat werd reeds een doorgedreven analyse uitgevoerd. In vroeger studies werd gevonden dat deze houding stabiel was tussen 1989 en 1995 (Billiet & Loosveldt, 1998). Welnu, in 1999 blijkt daar een verandering in te zijn opgetreden omdat de twee items die met gevoelens van bedreiging door de migranten omwille van tewerkstelling en het terugsturen van werkloze migranten te maken hebben, significant minder worden beaamd in de bevolking. Wij zijn van oordeel dat dit niet wijst

op een meer gunstige houding tegenover de migranten in het algemeen maar op het specifieke aspect van de tewerkstelling omwille van de gewijzigde economische toestand. In 1999 is de bedreiging omwille van de tewerkstelling sterk afgenomen onder invloed van de globaal gunstige economische toestand. De gemiddelden van de overige uitspraken zijn minder sterk gewijzigd gebleven (Billiet, 2000: 20)⁶. We verwachten dat in 1999 het houding inzake criminaliteit even belangrijk geworden is als predictor van een stem voor het Vlaams Blok als het zich bedreigd voelen door de migranten. In hoever dit zo is zal verder onderzocht worden. Maar laat ons eens nog even de onderlinge samenhang tussen de verschillende waardeoriëntaties bekijken.

Tabel. 4. Onderlinge samenhang tussen de attitudeschalen in Vlaanderen, 1999 (Pearson product moment correlaties).

<i>schaal</i>	ETNO	AUTOR	REPRE	SEKSRO	ETHIC	ECONS	POLA	COMPL	DISTR	INDIV	POSTM	ENVI	VLABE
ETNO	1												
AUTOR	0,54	1											
REPRES	0,61	0,62	1										
SEKSRO	0,36	0,39	0,22	1									
ETHIC	0,10	0,16	0,06	0,29	1								
ECONS	-0,15	-0,19	-0,16	-0,10	-0,04	1							
POLA	0,49	0,40	0,47	0,26	0,04	-0,26	1						
COMPL	0,45	0,49	0,39	0,40	0,16	-0,32	0,45	1					
DISTR	0,44	0,42	0,41	0,29	0,04	-0,22	0,44	0,59	1				
INDIV	0,46	0,38	0,35	0,37	0,06	-0,13	0,33	0,39	0,41	1			
POSTM	-0,31	-0,34	-0,31	-0,24	-0,06	-0,09	-0,12	-0,18	-0,17	-0,27	1		
ENVI	-0,30	-0,22	-0,27	-0,24	-0,07	-0,01	-0,27	-0,22	-0,25	-0,29	0,28	1	
VLABE	0,16	0,03	0,07	-0,00	0,00	0,04	0,02	-0,02	-0,01	0,07	-0,01	0,03	1

De samenhang tussen de verschillende oriëntaties wordt weergegeven in Tabel 4. Er komt een duidelijk cluster van matig tot relatief sterk samenhangende oriëntaties te voorschijn, met name het etnocentrisme, autoritaire opvattingen, politieke aliënantie, sociale desoriëntatie of de ervaring van complexiteit, het wantrouwen in anderen, en het utilitair individualisme. De sterke samenhang tussen utilitair individualisme en het wantrouwen in anderen ($r = 0,41$) wijst er op dat dit individualisme in de eerste plaats betrekking heeft op het beeld dat men van anderen heeft en in mindere mate op het zelfbeeld (zie ook: Waege, 1998: 339). Indien men ervan uitgaat dat mensen doorgaans alleen hun eigen belangen nastreven, dan zijn ze inderdaad niet te vertrouwen. Zulk cynisch beeld over de anderen is m.a.w. niet zo gunstig voor het maatschappelijk functioneren (zie Billiet 1998).

Sommige van deze oriëntaties, maar niet alle, hangen ook nog matig samen met traditionele sekserollen. Het postmaterialisme en de bekommernis voor de leefomgeving hangen matig negatief samen met de meeste van deze oriëntaties.

Het economisch conservatisme correleert negatief met vrijwel alle oriëntaties, maar dit is toch het sterkst m.b.t. sociale desoriëntatie, politieke aliënantie, wantrouwen en autoritaire opvattingen.

Deze vier oriëntaties zijn m.a.w. sterker aanwezig bij degenen die er eerder linkse denkbeelden op nahouden. Wat de autoritaire denkbeelden en de traditionele sekserollen aangaat komt deze bevinding overeen met de ideeën van Middendorp over het samengaan van economisch progressieve opvattingen (in de betekenis van economisch links) met cultureel conservatieve denkbeelden (De Witte & Scheepers, 1999; De Witte, 1990).

De oriëntatie die betrekking heeft op een versterking van de Vlaamse autonomie (een proxy variabele voor Vlaams-nationalisme) correleert vrijwel met geen enkele van de andere oriëntaties of attitudes. Er is alleen een zwak maar uitgesproken positief verband met etnocentrisme. Dit komt overeen met vroegere bevindingen uit 1991 (Maddens, Beerten & Billiet, 2000).

WAARDEORIËNTATIES EN STEMGEDRAG: EFFECTEN OP HET STEMGEDRAG

Omwille van het gemengd karakter qua meetniveau van de predictoren en de multinomiale aard van de afhankelijke variabele stemgedrag, is het niet mogelijk om op een overzichtelijke wijze een globaal causaal model voor te stellen waarin enerzijds zowel het direct als het indirect effect van de structurele kenmerken op de waardeoriëntaties op de keuze voor elke partij stemgedrag worden geschat en waarin tegelijk de directe effecten van de waardeoriëntaties op het kiezen voor elke partij worden weergegeven.

Tabel 5. Schatting van de omvang van de globale effecten van de waardeoriëntaties en attitudes op het stemgedrag van de Vlaamse kiezers voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers op 13 juni 1999 (gesatureerd model)

<i>Kenmerk</i>	L^2	df	p	L^2/df
Intercept	109,82	6	< 0,0001	
Etnocentrisme (ETNO)	78,67	6	< 0,0001	13,11
Autoritarianisme (AUTOR)	52,06	6	< 0,0001	8,68
Repressie criminelen (REPR)	40,19	6	< 0,0001	6,70
Traditionele genderrollen (SEXRO)	13,82	6	0,0317	—
Ethisch conservatisme (ETHIC)	53,01	6	< 0,0001	8,84
Economisch links/rechts (ECONS)	94,95	6	< 0,0001	15,83
Politieke aliënatie (POLAL)	118,50	6	< 0,0001	19,75
Sociale desoriëntatie (COMPL)	12,92	6	0,0443	—
Wantrouwen in anderen (DISTR)	11,41	6	0,0765	—
Utilitair individualisme (INDIV)	10,52	6	0,1045	—
Postmaterialisme (POSTM)	51,33	6	< 0,0001	8,56
Milieu inzet (ENVIR)	28,55	6	< 0,0001	4,76
Vlaamse autonomie (VLABE)	124,67	6	< 0,0001	20,67

Likelihood ratio Chi-square (L^2) = 5.677,25; df = 4.000; p = 1,000

Daarom zullen we in verschillende stappen te werk gaan. Eerst gaan we in tabel 5 na welk het

globaal netto effect is van elke waardeoriëntatie op het stemgedrag in het algemeen. Daarna gaan we na in hoever de effecten van deze waardeoriëntaties blijven bestaan als we ze controleren voor hun structurele contextvariabelen (Tabel 6).

Uit de p-waarden in Tabel 5 kan men afleiden ($p \geq 0,01$) dat de attitude in verband met traditionele sekserollen, de sociale desoriëntatie, het wantrouwen in anderen en het utilitair individualisme geen netto effect hebben op het stemgedrag. De grootte van de gemiddelde effecten voor elke attitude of waardeoriëntatie kan men afleiden uit de laatste kolom. De grootste effecten op het kiezen voor één of andere partij gaan uit van de houding inzake autonomie voor Vlaanderen, de politieke aliënantie, de houding tegenover etnische minderheden en de economische ideologie. De overige effecten zijn substantieel maar iets kleiner. Men moet echter opletten bij deze beoordeling van de effecten. De grootte is gevoelig voor de context waarin getest wordt. Een variabele die weinig samenhang met al de andere, in dit geval de houding tegenover Vlaamse autonomie, zal natuurlijk een sterker netto effect hebben. Dat komt omdat de verklaringskracht van andere houdingen die onderling samenhangen moet gedeeld worden. Dit is bijvoorbeeld het geval voor het zich bedreigd voelen door etnische minderheden en de politieke aliënantie.

Tabel 6. Schatting van de omvang van de globale effecten van de waardeoriëntaties, attitudes en structurele kenmerken op het stemgedrag van de Vlaamse kiezers voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers op 13 juni 1999 (Passend multinomiaal logistisch model)

<i>Kenmerk</i>	L^2	df	p	L^2/df
Intercept	88,99	6	< 0,001	
Generatie	116,83	30	< 0,0001	—
Sekse	23,54	6	0,0006	—
Kerkelijke betrokkenheid	81,04	24	< 0,0001	—
Mutualiteit	191,76	18	< 0,0001	—
Vakbond, beroepsvereniging	79,63	18	< 0,0001	—
Etnocentrisme (ETNO)	71,92	6	< 0,0001	11,99
Autoritarianisme (AUTOR)	39,72	6	< 0,0001	6,62
Repressie criminelen (REPR)	32,12	6	< 0,0001	5,35
Ethisch conservatisme (ETHIC)	21,16	6	0,0017	3,53
Economisch links/rechts (ECONS)	57,59	6	< 0,0001	9,60
Politieke aliënantie (POLAL)	114,10	6	< 0,0001	19,02
Post-materialisme (POSTM)	43,62	6	< 0,0001	7,27
Milieu inzet (ENVIR)	31,29	6	< 0,0001	5,21
Vlaamse autonomie (VLABE)	123,59	6	< 0,0001	20,60

Likelihood ratio Chi-square (L^2): 4.811,53; df = 4.000; p: 1,000

We zullen nu nagaan wat het effect van elk van de significante waardeoriëntaties is op het stemmen

voor elke partij (zie Tabel 7). Het gaat om de additieve parameters die geschat werden onder het model in Tabel 6. Deze parameters bij de waardeoriëntaties geven weer in welke mate de logaritme van de kansverhouding om voor elke partij (en niet blanco of ongeldig) te stemmen gemiddeld toe of afneemt indien de score op elke geschaalde waardeoriëntatie met een standaardeenheid toeneemt. Hoe groter de absolute waarde van een parameter, des te sterker het netto effect.

Tabel 7. Rechtstreekse significante ($p < 0,05$) netto effecten van de waardeoriëntaties en attitudes en structurele kenmerken op het stemmen voor de verschillende partijen bij de verkiezingen voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers in Vlaanderen in 1999 (additieve logistische regressie parameters), onder controle van de structurele kenmerken (generatie, sekse, kerkelijke betrokkenheid, mutualiteit en vakbondslidmaatschap).

KENMERK	Agalev/ Bl&ong	SP/ Bl&ong	VLD/ Bl&ong	Vl.Blok/ Bl&ong	VU&ID/ Bl&ong	CVP/ Bl&ong
Etnocentrisme (ETNO)				0,46**		
Autoritarianisme (AUTOR)	-0,33*	-0,29*				
Repressie criminelen (REPR)		0,25*	0,29**	0,40**	0,43**	
Ethisch conservatisme (ETHIC)	-0,15		-0,10			
Econ. links/rechts (ECONS)			0,31**	0,16		
Politieke aliënatie (POLAL)	-0,52**	-0,66	-0,62	-0,36	-0,63	-0,72
Post-materialisme (POSTM)			-0,21**	-0,26**		-0,21**
Milieu inzet (ENVIR)	0,35**	0,13	0,12			
Vlaamse autonomie (VLABE)			0,17*	0,39**	0,52**	

* significant op niveau 0,01 ($p \leq 0,01$); ** significant op niveau 0,001 ($p \leq 0,001$); overige = significant op niveau 0,05

De verwachting dat het stemmen voor de traditionele partijen hoofdzakelijk zou beïnvloed worden door de structurele kenmerken zoals o.m. het behoren tot het middenveld, en dat een keuze voor de nieuwere partijen (Agalev en Vlaams Blok) hoofdzakelijk op waarden zou stoelen, wordt hier niet helemaal bevestigd. Deze hypothese geldt grotendeels enerzijds voor Agalev waarvan de keuze (in vergelijking met Blanco/ongeldig), abstractie makend van het effect van het genoten hebben van hoger onderwijs, vrijwel uitsluitend bepaald wordt door een aantal waarden, en anderzijds voor de CVP waar, eigenaardig genoeg, het netto effect van waarden vrijwel afwezig is. Alleen het gebrek aan politieke aliënatie –maar dit speelt voor alle partijen aangezien de categorie Blanco/ongeldig de referentie vormt–, en het materialisme in de betekenis van Inglehart, blijkt de keuze van de kiezer voor de CVP te beïnvloeden. Wat het Vlaams Blok aangaat spelen vier oriëntaties een duidelijke rol: de houding tegenover migranten, autoritaire opvattingen, een sterk repressieve houding tegenover criminelen en Vlaams nationalisme, naast de reeds vermelde achtergrondkenmerken. Bij de SP en de VLD zijn naast de structurele kenmerken eveneens waardeoriëntaties van belang voor het stemgedrag.

Het valt op hoe weinig een VU&ID stem vanuit waardeoriëntaties kan voorspeld worden. Dit klopt met de bevindingen bij de analyse van de opgegeven redenen van de keuze in 1995. De VU bleek toen geen eigen specifiek thema te hebben (Swyngedouw, Beerten & Billiet, 1997: 30). Afgaande op de waardeoriëntaties blijkt dit zich in 1999 te herhalen. Het thema dat de keuze van (een deel van?) de VU&ID kiezer bepaalt is het communautaire. Maar dat thema wordt gedeeld met het Vlaams Blok, en voor de eerste keer ook door de keuze voor de VLD (steeds in vergelijking met Blanco/ongeldig, maar men kan die doortrekken naar de overige partijen vermits die niet significant van Blanco/ongeldig verschillen in dit opzicht). Het ontbreken van voorspellers inzake waardeoriëntaties bij de keuze voor VU&ID kan te maken hebben met de gemengde ideologische samenstelling van VU en ID.

De gegevens tonen tevens aan hoe het kiezen voor de VLD samen hangt met brede verzameling waardeoriëntaties zoals de houding i.v.m. het repressief optreden tegen criminelen, meer autonomie van Vlaanderen (voor het eerste), een ethisch progressieve opstelling, en politiek vertrouwen (bemerkt dat tijdens de interviews de regering gevormd was). Enerzijds bepaalt een materialistische opstelling mede het stemgedrag voor de VLD, maar anderzijds ook in geringe mate het milieubewustzijn. Het is mogelijk dat de unieke context, de dioxinecrisis, in 1999 een rol speelde. Verder speelt bij de VLD vanzelfsprekend een liberaal economische opstelling.

Opvallend is ook dat de keuze voor alle partijen in vergelijking met de Blanco/ongeldig kiezers, het Vlaams Blok inbegrepen maar minder sterk dan de andere, bevordert wordt door een geringere mate van politieke aliënatie. Politieke aliënatie is doorslaggevend voor het Blanco/ongeldig stemmen (de referentiegroep in deze analyse).

Het Vlaams Blok is de enige die winst haalt uit het zich bedreigd voelen door de migranten. Inzake repressie van criminelen krijgt ze echter concurrentie van, in volgorde van belangrijkheid, VU&ID, de VLD en de SP.

De kiezers van SP en Agalev hebben nog gemeenschappelijk dat hun keuze mee bepaald wordt door een niet autoritaire attitude.

WAARDEORIËNTATIES EN STEMGEDRAG: VERSCHILLEN TUSSEN DE KIEZERSKORPSEN

Laten we nu op een beschrijvende wijze nagaan hoe elk kiezerskorps van elk ander verschilt, of erop gelijkt, met betrekking tot elke waardeoriëntatie afzonderlijk. Nadien zullen we de plaatsing van de kiezerskorpsen binnen het geheel van deze oriëntaties tegelijk bekijken. De categorie 'anderen' wordt hier niet getoond omwille van de grote interne variatie (WOW naast klein links en Vivant). Bemerkt dat de analyse hier wordt omgedraaid. We onderzoeken nu niet langer de kans op het stemmen voor een partij naargelang van een kenmerk, maar wél de spreiding van de bevolking m.b.t. een kenmerk binnen elk kiezerskorps.

Om een goed beeld te krijgen van de verschillen tussen de partijen maken we gebruik van een 'multiple comparison' test waarbij voor elke oriëntatie wordt nagegaan in hoever de gemiddelde score van een partij verschilt van elke ander. In de figuren wordt in het grijs weergegeven welke partijen niet significant van elkaar verschillen. Telkens werden de partijen geordend in volgorde van grootte van de gemiddelde score. De oriëntaties en attitudes worden gegroepeerd naargelang het profiel van de partijen. Hier en daar zullen we in de tekst de waarde voor Vivant vermelden, maar dit korps wordt, zoals gezegd, niet in de vergelijkingen opgenomen omwille van de te kleine steekproefomvang (24 eenheden).

Zich bedreigd voelen, vrees en wantrouwen

Een eerste cluster bevat de oriëntaties waarbij die kiezers van het Vlaams Blok of degenen die Blanco/ongeldig stemmen de hoogste score behalen. Op de derde plaats komen afwisselend de drie traditionele politieke families. Het kiezerskorps van Agalev heeft hier steeds de laagste score en de VU&ID kiezers staan op de voorlaatste plaats met eveneens een lage score die nochtans vaak niet verschilt van andere partijen zoals de VLD, de SP of de CVP. Dit betekent dat de beschreven oriëntaties het minst bij Agalev (en soms VU&ID) voorkomen. Dit geeft al een idee van een zekere polarisatie die we verder in de biplots nog scherper zullen terugvinden. Men moet steeds voor ogen houden dat de verschillen tussen de gemiddelden slechts een ruw hulpmiddel zijn om verschillen tussen de kiezerskorporpen op het spoor te komen. We moeten ook voor ogen houden dat het hier om waargenomen verschillen gaat en niet om netto verschillen geschat onder een model. Dit betekent dat hier en daar een ander accent gelegd wordt dan bij de voorgaande analyses. Het kan bijvoorbeeld zijn dat het netto effect van politieke aliënantie het sterkst is bij de keuze voor Blanco/ongeldig, maar dat binnen de Blanco/ongeldig kiezers bruto bekeken de gemiddelde score voor dit kenmerk niet significant verschilt van deze bij het Vlaams Blok.

Partij	Pol. Aliënantie (mean)			
Blanco/ong	7,20	■		
Vl.Blok	6,97	■		
SP	5,54		■	
VLD	5,46		■	
CVP	5,45		■	
VU&ID	5,24		■	
Agalev	4,98		■	

Partij	Wantrouwen (mean)				
Vl.Blok	6,01	■			
Blanco/ong	5,61	■	■		
SP	5,20		■	■	
VLD	4,99		■	■	
CVP	4,97		■	■	
VU&ID	4,52			■	■
Agalev	3,98				■

Inzake politieke aliënantie (POLA) en wederzijds wantrouwen tussen burgers (DISTR) scoren degenen die niet blanco/ongeldig gestemd hebben en de Vlaams-Blok kiezers het hoogst. Dit betekent dat deze kiezers in vergelijking met de anderen zich meer politiek machteloos voelen en eveneens minder vertrouwen hebben in anderen. Deze twee maatschappelijke houdingen correleren trouwens redelijk sterk ($r = 0,44$ in Tabel 4). Wat de politieke aliënantie aangaat, verschillen de kiezers voor het Vlaams Blok en Blanco/ongeldig gemiddeld niet significant van elkaar, maar ze verschillen beide van alle andere partijen. Onderaan verschilt Agalev niet significant van VU&ID inzake wantrouwen, maar wel van alle andere partijen. Wat deze twee oriëntaties aangaat, leunt het VU&ID kiezerskorps hier het dichtst aan bij de CVP en VLD kiezers. De kiezers voor Vivant scoren op deze twee kenmerken eerder aan de hoge kant, maar dat is slechts indicatief.

De onzekerheid over normen en het gevoel dat alles zo ingewikkeld geworden is (d.i. sociale desoriëntatie), komt eveneens het sterkst voor bij de kiezers voor Vlaams Blok en Blanco/ongeldig. Hetzelfde geldt voor het eerder negatief beeld over de samenleving als zou iedereen zonder zin voor solidariteit zijn of zijn/haar eigen belangen nastreven. Het zijn opnieuw de kiezers van Agalev, gevolgd door deze van VU&ID die zich het meest tegen deze denkbeelden afzetten. Wat deze beide houdingen aangaat verschillen de kiezers van het Vlaams Blok van alle andere

electoraten. Inzake individualisme scoort het electoraat van het Vlaams Blok het laagst en verschilt het significant van alle andere partijen. In het geval van de sociale desoriëntatie leunt het VU&ID-electoraat onderaan de schaal enerzijds dicht aan bij de VLD en anderzijds bij de kiezers van Agalev. Wat deze oriëntaties aangaat bevinden de kiezers van Vivant zich vermoedelijk in het midden.

Partij	Soc. Desorient (mean)					
Vl.Blok	5,62	■				
Blanco/ong	5,15	■	■			
CVP	4,96		■			
SP	4,90		■	■		
VLD	4,41			■	■	
VU&ID	3,85				■	■
Agalev	3,47					■

Partij	Individualisme (mean)					
Vl.Blok	4,68	■				
Blanco/ong	4,03	■	■			
SP	3,59		■	■		
VLD	3,57		■	■		
CVP	3,39			■	■	
VU&ID	3,04				■	
Agalev	2,41					■

Het zich door bedreigd voelen door de migranten inzake tewerkstelling, sociale zekerheid, en cultuur, komt zoals te verwachten het meest voor bij de kiezers voor het Vlaams Blok. Zij halen veruit de hoogste score op deze attitude en zij verschillen van alle andere partijen en van de Blanco/ongeldig stemmers die toch nog een beduidend lagere score hebben. De kiezers van Agalev voelen zich het minst van allen bedreigd en zijn het minst ethocentrisch, en zij verschillen op dit vlak beduidend van alle overige partijen.

Partij	Ethocentrisme (mean)					
Vl.Blok	7,31	■				
Blanco/ong	5,93		■			
VLD	5,28		■	■		
SP	5,22			■		
CVP	5,19			■		
VU&ID	5,01			■		
Agalev	3,65					■

VU&ID zit op dit vlak terug dichtst bij Agalev maar toch met een significant hogere gemiddelde score. Deze kiezers verschillen immers niet beduidend van de kiezerskorporn van de CVP, de SP en van de VLD. De laatste kiezers scoren eerder hoog op de ethocentrisme schaal en ze verschillen niet beduidend van de blanco en ongeldig kiezers. De kiezers voor Vivant scoren eveneens hoog op deze schaal.

Elementen van het autoritair gedachtegoed

Onder de gemeten houdingen bevindt zich een schaal die het aanhangen van autoritaire denkbeelden meet, waaronder de onderwerping aan gezag, sterk leiderschap en autoritaire repressie. Dit laatste aspect komt ook sterk uit de verf in de houding m.b.t. het zeer streng bestraffen van criminelen. Dit laatste houdt natuurlijk ook verband met het aspect van zich bedreigd of bang voelen. Het valt op dat deze schaal de allerhoogste scores behaalt van alle

waardenoriëntaties. Zelfs de kiezers voor Agalev die men inzake de repressie van criminelen opnieuw helemaal beneden vindt, halen een gemiddelde score boven het schaalmiddelen. Dit betekent ook dat ruim de helft van de kiezers voor Agalev een score hebben van meer dan vijf op tien. Maar deze kiezers verschillen significant van alle andere kiezers. Inzake de repressie van criminelen staat het kiezerskorps van het Vlaams Blok helemaal bovenaan, en verschilt het eveneens van alle overige partijen.

Partij	Autoritair (mean)				
Vl.Blok	6,35	■			
CVP	6,19		■		
Blanco/ong	5,99		■	■	
VLD	5,65			■	
SP	5,57			■	
VU&ID	5,20			■	
Agalev	4,24				■

Partij	Criminaliteit (mean)				
Vl.Blok	8,29	■			
Blanco/ong	7,31		■		
VLD	7,18		■		
SP	7,10		■		
VU&ID	7,03		■		
CVP	6,93		■		
Agalev	5,77				■

Wat de autoritaire denkbeelden betreft is het beeld iets minder klaar. Opnieuw zitten Vlaams Blok bovenaan en Agalev onderaan, en verschillen deze twee kiezerskorpsen gemiddeld van alle andere, maar de overige partijen vallen nog uiteen in twee groepen. Enerzijds de CVP die samen met de Blanco/ongeldig kiezers inzake autoritarisme relatief hoog scoort, en anderzijds de overige partijen die relatief dicht bij elkaar zitten. Bemerkt de wisseling van positie van de CVP. Op de autoritarismeschaal die cultureel conservatisme uitdrukt scoren deze kiezers hoog, maar inzake een repressieve aanpak van de criminaliteit scoren zij in vergelijking met de VLD, SP en VU&ID relatief lager. Maar zoals gezegd blijven al deze scores hoog, de kiezers voor Vivant inbegrepen. Dit wijst wellicht op de grote gevoeligheid van de bevolking voor dit thema. De analyse van de motieven van het stemgedrag zal meer duidelijkheid brengen over de impact ervan op het kiesgedrag.

Elementen van cultureel en ethisch conservatisme

Wat het beklemtonen van traditionele sekserollen en het ethisch conservatisme inzake abortus en euthanasie aangaat krijgen we een ander beeld. In tegenstelling tot 1995 vindt men deze keer inzake traditionele sekserollen de gemiddeld hoogste score bij de CVP kiezers, maar is er geen significant verschil met de Vlaams Blok kiezers en met degenen die voor Blanco/ongeldig opteeden. Traditionele sekserollen maken deel uit van het programma van het Vlaams Blok en blijktbaar zijn die, met uitzondering van de CVP, iets sterker bij de kiezers van die partij aanwezig dan bij de electoraten van alle andere politieke partijen. Wat dit kenmerk aangaat halen de kiezers van Agalev de beduidend laagste score en ze verschillen in dit opzicht eveneens van alle andere partijen. We moeten trouwens opmerken dat de gemiddelde scores op deze oriëntatie relatief laag zijn bij alle kiezerskorpsen, hetgeen erop wijst dat het mentaal aanvaarden van verschillen tussen de mannen en vrouwen inzake opvoeden van kinderen, beroepsuitoefening en gezag eerder laag is. De uitgesproken gelijkheidsopvatting vanwege Agalev kan mede een weerspiegeling zijn van het overwicht van vrouwen in het electoraat van die partij.

Partij	Trad. sekserol (mean)			
CVP	3,00			
Vl.Blok	2,90			
Blanco/ong	2,41			
SP	2,58			
VLD	2,37			
VU&ID	2,06			
Agalev	1,42			

Partij	Ethisch cons. (mean)			
CVP	3,79			
VU&ID	2,69			
Blanco/ong	2,66			
Vl.Blok	2,59			
VLD	2,36			
SP	2,35			
Agalev	1,92			

Het ethisch conservatisme inzake abortus en euthanasie is, zoals reeds werd gezegd, eveneens een oriëntatie waarin de CVP uitblinkt en opnieuw significant verschilt van alle andere partijen. Op dit vlak zijn er echter minder verschillen tussen alle andere partijen en bevindt het kiezerskorps van het Vlaams Blok zich niet meer bovenaan. Bemerkt ook dat de kiezers voor VU&ID wat dit kenmerk aangaat gemiddeld het best op de CVP kiezers gelijken, maar de verschillen met andere partijen zijn niet beduidend, met uitzondering van de kiezers van Agalev die gemiddeld wel beduidend verschillen van de CVP en van VU&ID. Wat beide kenmerken aangaat situeren de kiezers voor Vivant zich vermoedelijk in de bovenste helft van de schaal.

Ook inzake ethisch conservatisme valt het op dat de schaalwaarden in de totale bevolking aan de lage kant zijn. Dit betekent dat in de lijn van het Europees waardeonderzoek van 1999 van een grote permissiviteit in de bevolking sprake is. Het ethisch conservatisme is zeker geen "centrum gedachte" meer zodat de CVP zich op dit vlak niet in het centrum bevindt. In dit opzicht is bijvoorbeeld de VLD met haar ethisch progressieve ideeën veeleer een centumpartij.

De links/rechts ideologie

Het economisch liberalisme (in de literatuur soms "conservatisme" genoemd) is een verhaal apart. Op deze oriëntatie komt, zoals verwacht kan worden, de VLD op kop. In 1995 was er geen significant verschil met het electoraat van de Volksunie, maar in 1999 is er wel een beduidend verschil met alle andere kiezerskorpsen, VU&ID inbegrepen. Dit laatste kan te maken hebben met een verschuiving naar links van een gedeelte van het VU&ID kiezerskorps. Merkwaardig is ook dat deze keer Agalev zich niet op de bodem van de schaal maar in het midden bevindt. Helemaal onderaan bevindt zich het kiezerskorps van de SP maar dat verschilt niet significant van Agalev, Vlaams Blok en Blanco/ongeldig.

Partij	Econ. cons (mean)			
VLD	4,53			
VU&ID	3,66			
CVP	3,64			
Agalev	3,43			
Blanco/ong	3,38			
Vl.Blok	3,36			
SP	3,06			

Het kan merkwaardig zijn dat de kiezers voor het Vlaams Blok zich op de economische dimensie

links opstellen. Op dat vlak is het electoraat van de extreem rechtse partij dus helemaal niet rechts, integendeel. Dit kan een overblijfsel zijn van de grote verschuivingen van arbeiders (SP) naar het Vlaams Blok op het einde van de jaren tachtig en het begin van de jaren '90. Het blijft een integrerende vraag na hoeveel tijd, als dit ooit het geval zou zijn, kiezers de ideologie van hun partij overnemen. Voor zover we de schattingen voor Vivant mogen vertrouwen, kunnen we opmerken dat deze kiezers de laagste gemiddelde geobserveerde score behalen.

Postmaterialisme en zorg voor het milieu

Helemaal niet onverwacht staan de kiezers van Agalev inzake het milieubewustzijn helemaal afgetekend bovenaan. Opnieuw komt de VU&ID op de tweede plaats maar het gemiddelde van deze partij is toch beduidend lager dan bij Agalev en het verschilt niet van de overige partijen, met uitzondering van Vlaams Blok en Blanco/ongeldig. De VLD bevindt zich samen met de SP en CVP net in het centrum. De blanco/ongeldig kiezers vertoeven aan de ander kant van het spectrum.

Partij	Milieubewust (mean)			
Agalev	6,11	■		
VU&ID	4,98		■	
SP	4,77		■	
VLD	4,70		■	
CVP	4,44		■	
Vl.Blok	4,29			■
Blanco/ong	3,89			■

Vivant: 4,65

Partij	Postmaterial. (mean)			
Agalev	6,90	■		
VU&ID	5,57		■	
SP	5,18		■	
Blanco/ong	5,12		■	
VLD	4,79			■
CVP	4,69			■
Vl.Blok	4,53			■

Vivant: 6,13

Onder de kiezers voor het Vlaams Blok vindt men de sterkste oriëntatie op de zgn. materiële waarden in de betekenis van Inglehart (1977), maar er is op dit vlak geen beduidend verschil met de kiezers voor CVP en VLD, en ook niet met Blanco/ongeldig. De minst materialistische partijen zijn SP, VU&ID en het electoraat van Agalev. Dit laatste verschilt trouwens significant van alle andere. De kiezerskorpussen van SP en VU&ID verschillen op dit vlak niet beduidend van elkaar. Indien het postmaterialisme een doorslaggevende politieke structurering zou zijn, dan komen Agalev, VU&ID en SP samen. Het Vivant electoraat bevindt zich daar ook bij, maar inzake milieubewustzijn zakt deze partij vermoedelijk naar het midden van de verdeling.

We merken nogmaals op dat de postmaterialisme-schaal een heel specifieke betekenis heeft in de sociologische literatuur (Inglehart, 1977) en dat afgaande op de hier waargenomen verdeling in de bevolking en op vorige studies (Billiet, 1993: 154-155) de meest kiezers een mix van materiële en postmateriële waarden aanhangen.

Autonomie voor Vlaanderen

Tenslotte is er een laatste oriëntatie waar VU&ID- en Vlaams Blokkiezers elkaar lijken te vinden, met name de gerichtheid op een grotere autonomie voor Vlaanderen (VLABE). Deze keer bevinden de SP en Agalev (en Vivant) zich aan het andere einde van de schaal. In 1995 bevond het kiezerskorps van de VLD zich ook in die omgeving, maar in 1999 lijkt dit kiezerskorps beduidend

richting Vlaamse autonomie te zijn verschoven. De verschillen met Agalev en SP zijn significant. Dit zou er op kunnen wijzen dat de veranderingen in de VLD uit 1993 zich pas echt laten voelen in 1999. We hebben trouwens gezien dat deze kwestie enig effect blijkt te hebben op het stemmen voor de VLD. Maar er blijft nog een substantieel verschil met de electoraten van Vlaams Blok en van VU&ID. We bemerken ook dat de gemiddelde scores ook voor deze partijen lager zijn dan in 1995, maar dat kan te maken hebben met een gewijzigde constructie van de schaal die nu een extreme uitspraak bevat (zie bijlage 1).

Partij	Vla. autonomie (mean)				
VU&ID	5,47	■			
Vl.Blok	5,20	■			
VLD	4,11		■		
CVP	4,00		■	■	
Blanco/ong	3,86		■	■	■
Agalev	3,67			■	■
SP	3,52				■

Tot zover de profielen van elk kiezerskorps met betrekking tot elke gemeten oriëntatie apart. Men kan de verschillen tussen de kiezerskorpsen nog op een andere wijze bekijken waarbij meer recht wordt gedaan aan alle gemeten oriëntaties samen en hun onderlinge samenhang. Er werd vastgesteld dat deze oriëntaties en houdingen niet haaks op elkaar staan, maar dat ze zeker structuur vertonen. In de volgende sectie wordt deze structuur onder ogen genomen.

WAARDEORIËNTATIES EN STEMGEDRAG: EEN BIPLLOT VOORSTELLING

Een aangewezen methode om de verschillende kiezerskorpsen m.b.t. een groot aantal waardeoriëntaties te onderscheiden is de zgn. canonische discriminantanalyse en de daarmee verbonden visualisatie met behulp van de biplot (Vuylsteke e.a. 1997). Canonische discriminantanalyse laat de onderzoeker toe om het patroon van relaties tussen verzamelingen van variabelen te bekijken. Als techniek van data reductie lijkt canonische correlatie sterk op factoranalyse. Veeleer dan de aandacht toe te spitsen op de relaties binnen één verzameling van variabelen tracht de analyse paren van niet geobserveerde variabelen te vinden achter twee verzamelingen van variabelen. In onze toepassing bestaat de eerste verzameling van variabelen uit de verschillende kiezerskorpsen, telkens gecodeerd als 1 indien partij x werd gekozen en 0 indien niet gekozen. De tweede verzameling van variabelen zijn de dertien waardeoriëntaties gemeten op (quasi-)metrische elfpuntenschalen (0-10). De gemiddelden van de kiezerskorpsen op de nieuwe variabelen (assen), of zelfs de positie van elke individuele kiezer, kunnen dan voorgesteld worden in het nieuwe assenstelsel.

In essentie is deze biplot voorstelling een data reductie techniek. Alhoewel het mathematisch mogelijk is, kunnen we de posities van elke kiezer op de dertien oorspronkelijke variabelen onmogelijk voorstellen in een ruimte met dertien dimensies. Aangezien sommige van de gemeten schalen sterk onderling samen hangen, beschikken we over overbodige informatie. Sterk samenhangende variabelen kunnen vervangen worden door een nieuwe zonder al te veel verlies aan informatie. Hoe groter de samenhang, des te minder nieuwe variabelen we nodig hebben. Als we

de data zouden kunnen reduceren tot drie of vier dimensies zonder al te veel verlies aan informatie, dan kunnen we toch nog tot een ruimtelijke voorstelling komen. Dat is precies wat onze analyse doet.

Het komt er op neer dat de canonische correlatie-analyse een n-dimensionele ruimte via lineaire combinaties reduceert tot een beperkter aantal dimensies.⁷ Als dit lukt dan is het mogelijk om de data in een meer beperkte ruimte visueel voor te stellen. Een criterium om de adequaatheid van de oplossing te beoordelen is het percentage van totale separatie tussen de kiezers van de politieke partijen die de twee eerste paren van canonische variabelen (of assen) voor hun rekening nemen. Deze separatie is gebaseerd op 'Pillai's trace' (Vuylsteke e.a., 1997). In voorliggende data neemt de eerste as 50% voor haar rekening en de tweede 25%. Samen is dat 75%. De derde as neemt nog eens 11% voor haar rekening. De separatie tussen de acht kiezerskorpsen (Blanco/ongeldig inbegrepen) op grond van de dertien oorspronkelijke waardeoriëntaties wordt voor 86% verklaard in een nieuwe drie-dimensionele ruimte.⁸ Vrijwel alle informatie over de discriminatie tussen het Vlaams Blok en de andere partijen wordt in de twee eerste canonische assen gevat.

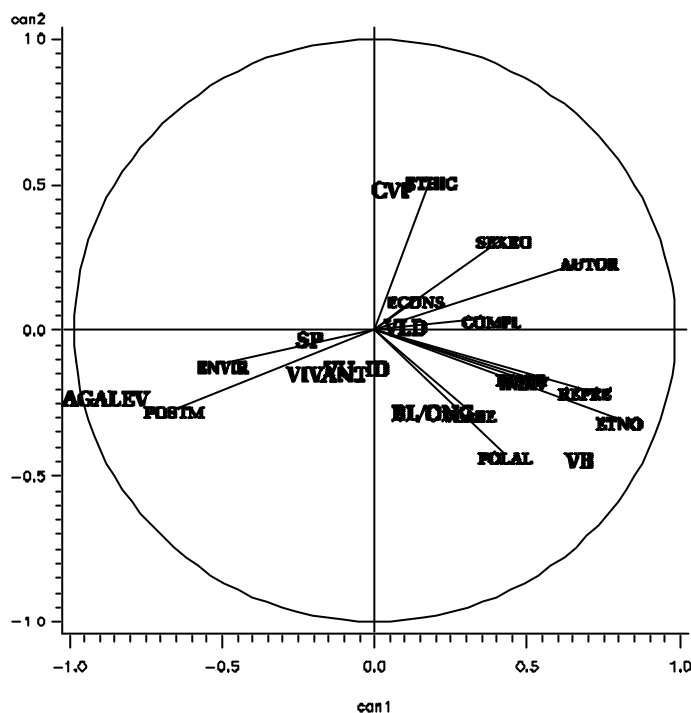
In de biplot voorstelling wordt een eenheidscirkel getrokken rond het snijpunt van de twee orthogonale (niet gecorreleerde) canonische assen. De waardeoriëntaties worden voorgesteld door de rechte lijnen. De projectie van elke variabele op de canonische assen geeft weer hoe sterk zij met deze nieuwe verzamelingen van canonische variabelen correleren. Hoe dichter bijgevolg een variabele ligt bij de omtrek van de cirkel, des te beter wordt die gerepresenteerd door de canonische variabelen. Laten we eerst kijken naar de biplot van de eerste en tweede canonische as. De variabelen rond het centrum van de cirkel (ECONS, VLABE, COMPL en SEXRO) worden slechts heel gebrekkig voorgesteld in de betreffende ruimte van de eerste twee variabelen (zie Figuur 1).

Etnocentrisme (ETNO) en het postmaterialisme (POSTMA) worden het best voorgesteld in de eerste canonische as, maar dan in tegengestelde richting. Omwille van hun sterke samenhang met deze variabelen, worden ook het repressief optreden en de autoritaire houding enerzijds, en de zorg voor het milieu anderzijds goed weergegeven door de eerste as. Hetzelfde geldt voor de positieve betrokkenheid op het milieu ($r = -0,50$). De tweede as wordt vooral bepaald door de ethische dimensie aan de ene kant en politieke aliënatie aan de andere kant, maar de correlaties tussen deze assen en de oorspronkelijke schalen zijn al heel wat geringer dan dit bij de eerste as het geval is. De derde as (figuur 2) tot slot correleert sterk positief met de economisch links/rechts schaal (ECONS). Nu we de betekenis van de assen kennen kunnen we nagaan waar de kiezerskorpsen zich situeren.

De kiezerskorpsen worden in de biplot weergegeven door hun gemiddelde op de canonische variabelen (assen). Uit de situering van het Vlaams Blok valt af te leiden dat deze partij uitgesproken hoger dan alle andere partijen scoort op de eerste canonische as. Dit wil zeggen dat de kiezers van het Vlaams Blok zich van de anderen onderscheiden door het etnocentrisme, autoritaire opvattingen en de wens tot repressief optreden tegenover criminelen.⁹

Figuur 1.

Biplot voorstelling van de discriminatie van acht kiezerskorpsen volgens dertien waardeoriëntaties: eerste en tweede canonische as.

De kiezers van het Vlaams Blok worden in de ruimte van de twee eerste canonische variabelen het scherps onderscheiden van de kiezers van Agalev. Deze bevinden zich immers gemiddeld aan de kant van de negatieve pool van de eerste as die, zoals gezegd, vooral door het ethnocentrisme bepaald wordt. Het post materialisme (POSTM) en de zorg voor het milieu (ENVIR) correleren sterk negatief met die as. Dit zijn dan ook de doorslaggevende onderscheidende kenmerken van het Agalev-electoraat.

Zoals in 1991 (zie Vuylsteke e.a. 1997) en 1995 (Billiet, 1998) wordt de tweede canonische as vooral bepaald door het ethisch conservatisme (ETHIC). De aanvaarding van verschillen in sekserollen correleert matig positief met die as. Het zijn de CVP-kiezers die zich aan deze zijde van de as bevinden. Bijna in het midden maar iets meer naar rechts op de eerste as die Agalev en Vlaams Blok onderscheidt, maar toch uitgesproken in de positieve richting van de tweede as (het ethisch conservatisme). Het kenmerk politieke aliënering correleert matig negatief met deze tweede dimensie. Een en ander betekent dat de kiezers voor de CVP weinig politiek gealiëneerd zijn.

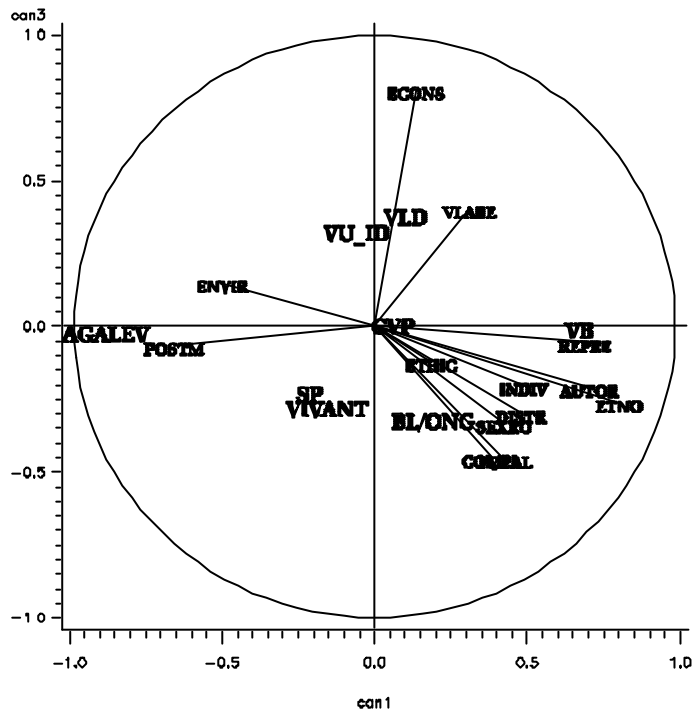
De biplot voorstellingen van de eerste twee assen bij de vorige twee verkiezingsonderzoeken zijn voorgesteld in Bijlage 3. Enerzijds is een betrekkelijke stabiliteit in het kiezerskorps merkbaar. Maar er zijn toch ook een paar merkwaardige verschillen. Het voornaamste wat opvalt is dat het electoraat van de VLD duidelijk naar het midden is opgeschoven en het VU&ID electoraat minder ethisch conservatief denkt. Dit is te verklaren door de reeds vermelde verandering van de leeftijdssamenstelling van VU&ID.

De derde as die getoond wordt in Figuur 2. correleert sterk positief met de economisch

links/rechts schaal. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de kiezers voor de VLD hier gemiddeld het hoogst scoren. Zij worden echter van dichtbij gevolgd door het VU&ID electoraat. Bemerkt dat in deze analyse in zekere zin, en in tegenstelling tot de beschrijvingen uit vorige sectie, het hier om uitgezuiverde verschillen gaat (alle variabelen worden tegelijk onderzocht). Het valt ook op dat alle partijen inzake de links/rechts ideologie weinig extreme posities innemen.

Figuur 2.

Biplot voorstelling van de discriminatie van acht kiezerskorpsen volgens dertien waardeoriëntaties: eerste en derde canonische as

BREUKLIJNEN BINNEN DE ELECTORATEN NAARGELANG VAN DE GENERATIES?

De vorige bevindingen houden geen rekening met de omstandigheid dat sommige van de onderscheiden waardeoriëntaties zeer verschillend kunnen zijn bij de jongere en de oudere kiezers. Dit is zeker het geval voor het postmaterialisme, de zorg voor het milieu, het ethisch conservatisme, politieke aliënatie en de houding tegenover de migranten. Daarom is het aangewezen om dezelfde biplot voorstelling afzonderlijk te maken voor de jongere en de oudere generaties kiezers. Aangezien de aantallen niet te klein mogen zijn voor de multivariate analyse die wordt uitgevoerd, kunnen we slecht twee generaties onderscheiden, met name de generatiekiezers tussen 18 en 45 jaar en de generatie kiezers van 45 jaar en ouder. Deze indeling is deels uit pragmatische redenen gekozen, om namelijk nog voldoende kiezers binnen de kleinere partijen te hebben met het oog op de analyse. De kiezers van de "andere" partijen zijn hier buiten beschouwing gelaten.

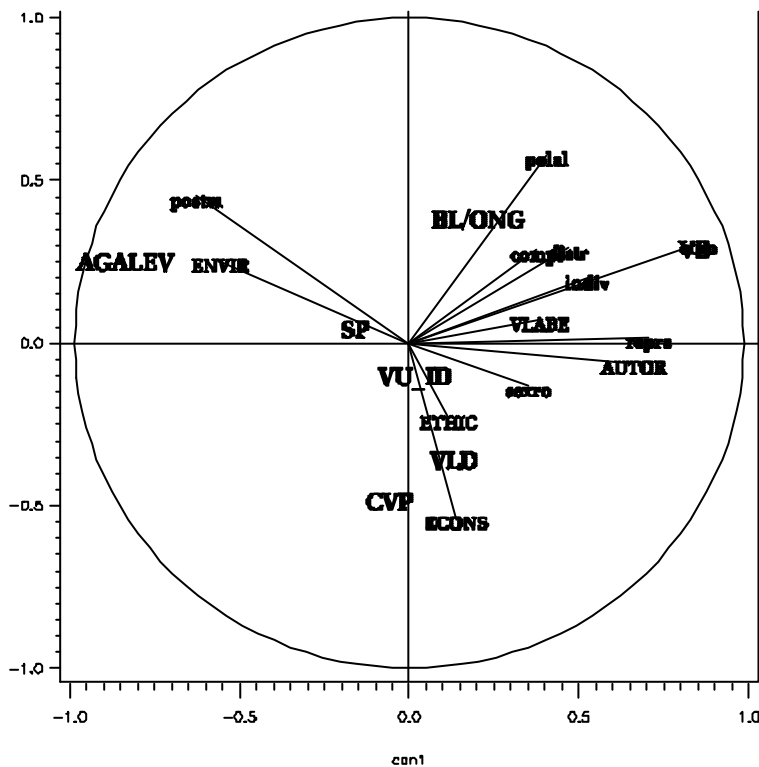
In 1995 werden enkele merkwaardige verschillen naargelang van de generaties gevonden. Zo kwamen bij SP en Volksunie de jongere kiezers dichterbij Agalev en gingen de jongere CVP kiezers beter gelijken op het electoraat van de VLD. Is dat nu nog het geval?

Bij de interpretatie van de figuren moet men voor ogen houden dat in het geval er verschillen zijn de richting of zelfs inhoud van de assen kan wijzigen. We hebben immers de houdingen niet gefixeerd alvorens in generaties in te delen (een mogelijke optie), maar wel zowel houdingen als kiezerskorpsen opnieuw samen geanalyseerd.

Het eerste wat opvalt in de Figuren 3 en 4 is dat bij de jongere generaties kiezers de tweede as geen betekenis krijgt door het ethisch conservatisme maar door de economisch links/rechts schaal. CVP en VLD lijken hier, zoals in 1995 dicht bij elkaar te komen. De andere pool van deze schaal wordt vooral gevormd door politieke aliënantie waar zich de Blanco/ongeldig kiezers bevinden. Verder zijn de jonge Vlaams Blok kiezers blijkbaar nog iets extremer op de (ethocentrisme, autoritarisme, en repressie) schaal. Het lijkt erop als zou dit electoraat wel meer uitgesproken extreem rechts zijn in tegenstelling tot de oudere kiezers voor het Vlaams Blok.

Figuur 3.

Biplot voorstelling van de discriminatie van zeven kiezerskorpsen volgens dertien waardeoriëntaties (generaties tussen 18-44 jaar): eerste en tweede canonische as

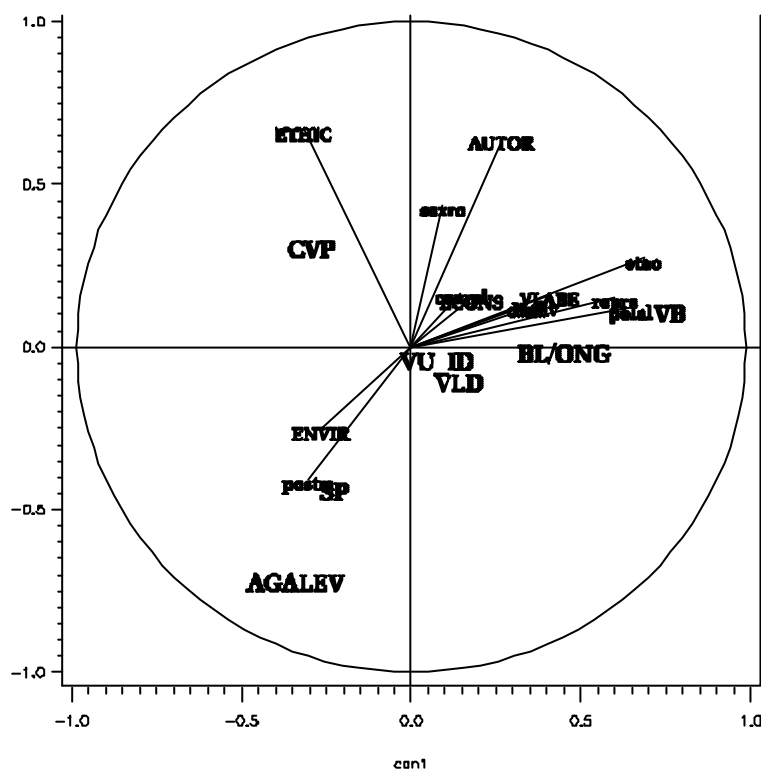

Het tweede opvallende is dat bij de oudere kiezers de tweede as vooral wordt bepaald door het ethisch conservatisme en door de autoritaire (conservatieve) denkbeelden. Dit zou er op kunnen wijzen dat de betekenis die aan de uitspraken in verband met autoritaire denkbeelden gehecht wordt, verschilt naargelang van de generaties, met name een meer cultureel conservatieve betekenis bij de ouderen en meer extreem rechtse betekenis bij de jongeren. De oudere kiezers van de CVP staan afgetekend aan de kant van dit ethisch conservatisme. Uit de twee figuren samen blijkt m.a.w. een duidelijke breuklijn binnen de CVP. Verder blijkt ook dat de postmaterialisme-milieu dimensie veel minder uitgesproken is bij de oudere kiezers. Het electoraat van Agalev is hier niet

zo scherp afgetekend en het bevindt zich veeleer samen met de SP, maar toch nog met een duidelijk verschil, op de tegenpool van het cultureel conservatisme.

Figuur 4.

Biplot voorstelling van de discriminatie van zeven kiezerskorpsen volgens dertien waardeoriëntaties (generaties tussen 45-75 jaar): eerste en tweede canonische as

4. SAMENVATTING

Dit rapport bekijkt de invloed van zowel structurele als culturele determinanten op het kiesgedrag bij de verkiezingen van 13 juni 1999. Het vormt in zekere zin een vervolg op het in 1998 verschenen rapport dat gelijkaardige analyses bevat op basis van het verkiezingsonderzoek van 1995. Een vergelijking van deze studies, alsook deze verschenen op basis van de gegevens uit 1991 (Swyngedouw, Billiet, Carton & Beerten, 1993) geven reeds een indicatie van een aantal wijzigingen in het kiesgedrag in de jaren '90. Hier en daar wordt in dit rapport ook reeds een vergelijking gemaakt met de vorige verkiezingen. Toch heeft het niet de bedoeling een longitudinale analyse weer te geven van wijzigingen in het kiesgedrag in de jaren '90. Dit vormt immers het voorwerp van een toekomstige studie die moet toelaten nauwkeuriger uitspraken te doen op basis van een meer systematische analyse van de drie golven van het verkiezingsonderzoek (1991, 1995 en 1999). Een dergelijke analyse op basis van paneldata zal bovendien een duidelijker inzicht geven in individuele verschuivingen die bij een vergelijking op aggregaat niveau mogelijks verborgen blijven.

De voorliggende studie beperkt zich dus grotendeels tot de resultaten van 1999. In een eerste gedeelte werd het (netto) effect van diverse structurele kenmerken of achtergrondvariabelen op het stemgedrag onderzocht. Met het oog op uitspraken over hun relatieve verklarende kracht op het stemgedrag (als afhankelijke variabele) werden diverse structurele variabelen opgenomen in een gezamenlijk multinomiaal logistisch model: leeftijd, sekse, opleiding, beroepssituatie, kerkelijke betrokkenheid, het lidmaatschap van mutualiteit en vakbond en de actieve betrokkenheid bij verenigingen. Net zoals in het verleden bleek de verklarende kracht van het lidmaatschap van een mutualiteit, de kerkelijke betrokkenheid en het vakbondslidmaatschap --met andere woorden de participatie in het middenveld of de verzuiling-- het grootst.

Wat leren ons de relaties tussen de structurele kenmerken en de kiezerskorpsen? Opvallend is dat de variabelen die betrekking hebben op het georganiseerd middenveld nog steeds een grote impact hebben op het kiezen voor de zogenaamde traditionele partijen, de SP, de VLD en de CVP. Wat deze laatste aangaat is de impact van het al of niet kerkelijk betrokken zijn nog steeds aanzienlijk groot. De kans op een CVP-stem neemt zeer sterk af wanneer de kiezer niet gelovig is en die kans is méér dan het dubbele indien de kiezer regelmatig praktiseert. Men kan dus zeker niet beweren dat kerkelijkheid geen invloed meer zou hebben op het kiesgedrag. De invloed is even sterk gebleven bij de CVP-kiezers. Wel is de Vlaamse bevolking zelf minder kerkelijk betrokken (in de ISPO onderzoeken daalt het aantal regelmatig praktiserend katholieken van 25% in 1991 naar 17% in 1999). Vandaar deze *schijnbaar tegenstrijdige* bewering: de impact van de kerkelijke betrokkenheid op zich neemt af maar de relatie tussen stemgedrag en kerkelijke betrokkenheid blijft even sterk. Als het verband even sterk blijft maar de kerkelijke betrokkenheid vermindert, dan moet dit wel uitmonden in lagere kiesresultaten voor de CVP. Dit werd ook gevonden in Nederland. Wat betekent de secularisatie? Gaan de kerkse kiezers minder voor de christen democratie stemmen, of zijn er minder kerkse kiezers die nog steeds even vaak voor de christen democratie stemmen? (Te Grotenhuis, Scheepers & Eisinga: 1998: 27). Onze resultaten wijzen in de richting van het laatste.

Uiteraard impliceert het gegeven dat het lidmaatschap van specifieke ideologische verenigingen in het middenveld en de kerkelijke betrokkenheid een sterke positieve impact heeft op de keuze voor specifieke traditionele politieke families, dat de kans op een keuze voor andere partijen afneemt. Kiezers zonder levensbeschouwing stemmen meer voor het Vlaams Blok, het lid zijn van liberale mutualiteiten doet de kans op een stem voor het Vlaams Blok afnemen. Vrijzinnigheid en lidmaatschap van de socialistische vakbond vermindert de kans op een VU&ID-stem, en het aangesloten zijn bij neutrale mutualiteiten bevordert een keuze voor VU&ID. Maar daarmee is het meeste gezegd. Deze traditionele lidmaatschappen blijken dus van relatief weinig belang bij het kiezen voor de nieuwe partijen (Agalev en Vlaams Blok).

Het belang van de leeftijdscategorie blijkt zeker niet verminderd als predictor voor het stemgedrag, en dit voor nagenoeg alle partijen. Wel stellen we een aantal opvallende verschuivingen vast. De meest opmerkelijke vindt plaats bij VU&ID. Terwijl in 1991 de jongere leeftijdscategorieën een beduidend kleinere kans hadden op een VU&ID stem en ouderen uit de categorie van 55 tot 64 jaar juist een beduidend grotere kans hadden, blijkt dit verband in 1999 exact omgekeerd te zijn en bovendien ook nog sterker geworden. In 1999 was de kans op een VU&ID stem het grootst bij de jongste kiezers. Daardoor werd vermoedelijk in het kiezerskorps de ID21 aanhang sterker. Naast VU&ID blijkt ook de CVP het beter te doen bij de allerjongste

leeftijdscategorie, maar dit geldt dan weer niet voor de daarop volgende categorie van 24 tot 34 jarigen. Mogelijks speelt hier een cohort effect in plaats van een leeftijdseffect. Daarmee bedoelen we dat de kiezers die in 1991 beduidend minder voor de CVP stemden dit 8 jaar later nog steeds minder doen. Een gelijkaardig cohort effect vonden we bij Agalev bij de kiezers in de leeftijdscategorieën van 25 tot 34 jaar en 35 tot 44 jaar (die zich in 1991 grotendeels in de categorieën van <24 jaar en van 25 tot 34 jaar bevonden). Wel lijkt het effect van de generatie algemeen genomen bij Agalev wat te verminderen in vergelijking met 1991. Dit is mogelijks het gevolg van de dioxinecrisis die kiezers van alle generaties naar Agalev heeft gedreven. Opvallend is verder hoe, behalve CVP en VU&ID, alle overige partijen in 1999 in vergelijking met 1991 minder kans maken op een stem bij de kiezers jonger dan 24, die vanzelfsprekend voor een groot gedeelte bestaat uit kiezers die voor het eerst stemmen. Bij partijen als de SP resulteert dit in een nog sterker negatief effect, terwijl het bij Agalev, de VLD en het Vlaams Blok om een reductie van een voorheen sterk positief effect gaat (zie echter de opmerking in voetnoot 5).

Het belang van de beroepssituatie als predictor voor het stemgedrag lijkt toegenomen in vergelijking met 1991 en dit vooral voor de VLD. De kans op een stem van hogere kaders en professionals is zeer sterk toegenomen. Voor de zelfstandigen is deze kans afgenomen, wat niet wegneemt dat het effect nog steeds beduidend positief blijft. Het verlies van de VLD bij de zelfstandigen lijkt dan weer met zich mee te brengen dat de CVP en SP het bij die beroepscategorie beter (in het geval van de SP 'minder slecht') doen.

Onderwijs had zowel in 1991 als in 1999 een sterk effect op het stemgedrag van Agalev en Vlaams Blok, maar dan in omgekeerde richting. Naarmate de opleiding stijgt, stijgt ook de kans op een Agalev stem, maar daalt deze op een Vlaams Blok stem. In vergelijking met 1991 zijn deze effecten, met uitzondering van de VLD, telkens meer uitgesproken.

Daar waar in het eerste gedeelte het effect van objectieve structurele variabelen bestudeerd werd, behandelt het tweede gedeelte van dit rapport het effect van subjectieve waardeoriëntaties op het stemgedrag, gecontroleerd voor de structurele variabelen.

Wanneer alle waardeoriëntaties samengevoegd worden in een globaal model, dan blijken de mate van politieke aliënantie, de houding op een economisch links/rechts schaal en de mate van ethnocentrisme en de houding tegenover Vlaamse autonomie het sterkste effect te hebben op stemgedrag in zijn globaliteit. Op de tweede plaats komen autoritarisme, postmaterialisme, ethisch conservatisme en de houding met betrekking tot de repressie van criminelen. Het effect bleek het kleinst voor oriëntaties als de inzet voor het milieu, de houding tegenover traditionele sekserollen en de cluster van sociale desoriëntatie, wantrouwen in anderen en utilitair individualisme. Het gaat hier echter steeds om netto effecten, dit is het effect van elk van de waardeoriëntaties uitgezuiverd voor het effect van alle andere waardenoriëntaties.

Een overzicht van de netto effecten van de diverse predictoren voor de verschillende partijen bevestigt slechts ten dele de verwachting dat het belang van structurele factoren groter zou zijn bij de verklaring van het stemgedrag voor traditionele partijen, en veel kleiner bij jongere partijen als Vlaams Blok en Agalev, waar waardeoriëntaties doorslaggevender zouden zijn. Enkel bij de CVP wordt deze stelling volkomen bevestigd met sekse, kerkelijke betrokkenheid, mutualiteit en vakbondslidmaatschap als belangrijkste predictoren. Bij Agalev spelen waardeoriëntaties als (gebrek aan) autoritarisme, (gebrek aan) ethisch conservatisme en inzet voor het milieu dan weer de belangrijkste rol, naast sekse en opleiding als structurele determinanten. Voor SP, VLD en

Vlaams Blok spelen zowel structurele kenmerken als waardeoriëntaties een belangrijke rol, zonder dat één van de twee categorieën duidelijk overweegt in de verklaring. Verdere longitudinale analyses zullen in de toekomst een beter inzicht geven in de evolutie van het relatieve belang van deze beide categorieën predictoren. Opvallend is tenslotte dat, met uitzondering van het Vlaamse thema, slechts weinig variabelen toelaten een stem voor VU&ID te voorspellen, wat de gemengde ideologische samenstelling van VU&ID lijkt te illustreren.

Een laatste onderdeel van de studie besteedt aandacht aan de positie van elk van de kiezerskorpsen op de verschillende waardenoriëntaties. Aan de hand van een voorstelling van de gemiddelde posities van alle partijen op elk van de waardenoriëntaties krijgen we inzicht in de ideologische profielen van de diverse electoraten. Merk op dat we hierbij geen uitspraak doen over het ideologische profiel van de partijen zelf, maar louter en alleen over dat van hun kiezerspubliek. Het beeld dat naar voor komt illustreert trouwens dat deze twee profielen wel eens uiteen durven lopen.

We overlopen hier even de voornaamste conclusies. Vlaams Blok en Agalev-kiezers nemen tegengestelde posities in op een groot aantal van de waardenschalen. Vlaams Blok kiezers zijn, net zoals zij die Blanco/ongeldig stemmen het meest politiek gealiëneerd, hebben het minste vertrouwen in anderen, zijn het meest sociaal gedesoriënteerd en vertonen de meest individualistische en etnocentristische attitudes. Het Agalev electoraat bevindt zich telkens aan het andere extreem van deze waardeoriëntaties, gevolgd door het VU&ID electoraat. De kiezers van de overige partijen bekleden een positie tussen Agalev en Vlaams Blok. Agalev- en Vlaams Blok-kiezers polariseren ook wat het aanhangen van autoritaire denkbeelden en een strenge houding inzake de repressie van criminaliteit aangaat. CVP kiezers onderscheiden zich eveneens van die van de andere partijen (Vlaams Blok uitgezonderd) in hun meer autoritaire houding, maar zijn dan weer milder dan de andere electoraten (Agalev uitgezonderd) in hun houding tegenover een repressieve aanpak van criminaliteit. Vlaams Blok en VLD kiezers weerspiegelen de eerder radicale positie van hun partij ten opzichte van de bestraffing van criminelen. Opvallend is trouwens dat alle partij-electoraten eerder hoog scoren wat betreft hun houding op dit thema. Mogelijks houdt dit verband met de gevoeligheid van de issues veiligheid en criminaliteit in de periode voorafgaand aan de verkiezingen van 1999. Wanneer het op cultureel en ethisch conservatisme aankomt onderscheiden Agalev kiezers zich het sterkste van CVP kiezers. Vlaams Blok kiezers bekleden een bijna even conservatieve positie als die van de CVP ten opzichte van sekserollen, maar niet wanneer het op hun mening over euthanasie en abortus aankomt. Algemeen genomen houden alle electoraten er een behoorlijk progressieve houding op na, wat in de lijn ligt met het Europese waardenonderzoek. Op de economisch liberalisme schaal bevinden de socialistische en liberale electoraten zich vanzelfsprekend op de twee extremen. Opvallend is hier verder dat Vlaams Blok kiezers zich economisch links positioneren zodat ze daarmee afwijken van de positie van hun partij. Zoals verwacht scoren de Agalev kiezers het hoogst wanneer het op milieubewustzijn en postmaterialisme aankomt. Ze worden gevolgd door de VU&ID en SP electoraten. Het Vlaams Blok electoraat situeert zich ook hier lijnrecht tegenover dat van Agalev. Evenmin verrassend is de extreme positie van VU&ID en Vlaams Blok kiezers voor wat betreft hun gerichtheid op een grotere autonomie voor Vlaanderen. Aan het andere extreem treft men Agalev en SP kiezers.

Met het oog op het in rekening brengen van de onderlinge structuur in deze dertien

waardenoriëntaties werden deze via een canonische correlatie-analyse gereduceerd tot een beperkter aantal dimensies. Het behouden van slechts drie dimensies maakt het ook mogelijk de waardenoriëntaties en de gemiddelde posities van de kiezerskorpsen grafisch voor te stellen aan de hand van twee biplots, waardoor de afstanden tussen de verschillende electoraten duidelijker naar voor komen. Een eerste as wordt gevormd door ethnocentrisme en postmaterialisme, waarop Vlaams Blok en Agalev kiezers zich vanzelfsprekend op de extremen bevinden. De tweede as wordt voornamelijk bepaald door het ethisch conservatisme en plaatst CVP kiezers tegenover alle andere electoraten. Voor de derde as is de economische positie doorslaggevend, met vanzelfsprekend VLD en SP kiezers op tegengestelde posities. Opvallend is echter dat VU-ID kiezers zich zeer dicht bij de VLD bevindt wanneer op de houding ten opzichte van economisch links versus rechts aankomt.

Een vergelijking van dezelfde voorstelling van waardeoriëntaties uit 1991 en 1995 toont op het eerste gezicht een opmerkelijke stabiliteit in de attitudes van de kiezerskorpsen. Toch zijn er ook een aantal merkwaardige verschillen, waarbij de verschuiving van de VLD naar het centrum het meest in het oog springt. Verder blijkt het VU-ID electoraat ook beduidend minder ethisch conservatief te denken. Dit is vermoedelijk grotendeels te verklaren door de gewijzigde leeftijdssamenstelling van VU-ID.

Deze ruimtelijke voorstelling van clusters van waardeoriëntaties blijkt bij nader toezien nogal wat verschillen te vertonen naargelang de generaties. Zo blijkt de ethisch conservatisme dimensie veel meer van belang bij oudere dan bij jongere kiezers, terwijl de economische en postmaterialisme-ethnocentrisme dimensie dan weer veel meer uitgesproken zijn bij de jongere kiezers. Opvallend is verder dat bij oudere kiezers de autoritaire denkbeelden sterker samenhangen met het ethisch conservatisme, terwijl dit zich bij de jongeren dichter bij ethnocentrisme situeert, wat kan wijzen op een verschillende betekenis die door de generaties aan dit soort uitspraken gegeven wordt. Een laatste opmerkelijke vaststelling is dat de jongere generaties van de CVP zich sterk aan de rechterzijde situeren van de as economisch links versus rechts. Ze nemen hier zelfs een extremere positie in dan de VLD kiezers van dezelfde generatie. Ook hier zullen de toekomstige longitudinale analyses op paneldata een duidelijker beeld geven van wijzigingen die zich de laatste 10 jaar hebben voorgedaan.

5. SLOTBESCHOUWINGEN

De analyses van de invloed op het stemgedrag van de zogenaamde structurele achtergrondvariabelen maken duidelijk dat de uitzonderlijke situatie van de verkiezingen '99 – de dioxine affaire – niet van die aard is geweest dat de zich reeds in 1991 en 1995 afgetekende tendensen afgebroken werden. Qua opleiding en verzuilingskenmerken (kerkelijke betrokkenheid, lidmaatschap mutualiteiten, vakbonden en verenigingen) tekenen zich de gekende tendensen van de jaren '90 af. Opvallend is dat de kiezers ondanks de ontzuiling van het dagdagelijkse leven, langs de lijnen van de verzuiling blijft stemmen. De verzuiling, of de participatie aan het middenveld om het met een meer hedendaagse term te zeggen, is en blijft voor het Vlaams electoraat een wegwijzer in het electoraal landschap. Veranderingen doen zich het meeste voor in het stemgedrag van de verschillende leeftijdsgroepen, in de preferenties van de beide seksen en binnen de beroepsgroepen.

SP en CVP kennen nog steeds – en steeds meer – een ondervertegenwoordiging bij de kiezers in de leeftijdscategorie tot 34 jaar. VU&ID overleeft momenteel dank zij de steun van deze leeftijdsgroep. Een eventueel verdwijnen van Anciaux en ID21 zou de partij wel eens fataal kunnen zijn. De VLD en het Vlaams Blok blijven gekenmerkt door een lichte oververtegenwoordiging bij de jonge kiezers. Nieuw lijkt dat Agalev zijn aantrekkingskracht op de jongste kiezers (-24 jaar) wat lijkt te verliezen, terwijl de generatie die haar groot heeft gemaakt – de 25 tot 44 jarigen haar overmatig blijft steunen. Indien deze tendens zich zou blijven voorzetten lijkt Agalev gedoemd om klein te blijven. CVP en SP moeten stilaan gaan opletten dat hun electoraat niet letterlijk gesproken verdwijnt. De zeer sterke oververtegenwoordiging bij de 55+ leeftijdsgroep wordt voor beide partijen problematisch in de toekomst.

Als er al een bescheiden effect van het geslacht van de kiezers op de stemkeuze bestaat, dan is dit waar te nemen bij Agalev en CVP – waar de vrouwen iets meer voor stemmen – en bij de VLD – die iets meer geprefereerd wordt door de mannen. Het post-electoraal onderzoek, in tegenstelling tot de VRT-Tijd-ISPO Exit-poll '99, geeft weliswaar een indicatie dat mannen meer het Vlaams Blok zouden steunen dan de vrouwen, maar er is geen netto effect van dit kenmerk wanneer men dit uitzuivert voor andere factoren die belangrijker zijn. Deze conclusie wijst er nogmaals op dat we het in onze analyse met het oog op een verklaring, over netto effecten hebben binnen een gepast statistisch model, en niet over geobserveerde percentages in de bevolking.

Bij de beroepsgroepen is het opvallend dat gepensioneerd zijn netto geen positief effect heeft op het stemmen voor de CVP. Het tegendeel is waar. Als men bijgevolg de indruk heeft dat de CVP veel succes heeft bij de gepensioneerden, dan is dat omwille van het leeftijdseffect, en niet omwille van de beroepsvariabele. De CVP is daarenboven nog slechts marginaal oververtegenwoordigd bij de zelfstandigen. Deze beroepsgroep en de hoger kaders opteren duidelijk voor de VLD als hun belangenvertegenwoordiger. Het lijkt er verder op dat het electoraat van de VLD heterogener is geworden en een betere afspiegeling van de bevolking vormt dan in 1991. De CVP blijft wel de partij met de hoogste kans op een stem van de (on)geschoolde arbeiders. Het lijkt er hoe langer hoe meer op dat enkel de ACW-kiezers de partij echt min of meer trouw blijven. Het Vlaams Blok komt bij deze beroepsgroepen op de tweede plaats en de SP is naar de derde plaats verwezen. Hiermee wordt nogmaals duidelijk dat de SP zijn traditionele arbeiderssteun in snel tempo ziet verdwijnen.

Ook wat betreft de invloed van attitudes of waarden op het stemgedrag – onder controle van de structurele kenmerken – blijken de tendensen van de afgelopen 10 jaar zich door te zetten. Mensen die zich bedreigd voelen door de aanwezigheid van vreemdelingen blijven stemmen voor het Vlaams Blok leveren. De harde aanpak van de criminaliteit en het Vlaams nationalisme worden daar aan toegevoegd. De overgang van een niet onbelangrijk aantal voormalige VU-kiezers naar het Vlaams Blok (Swyngedouw en Beerten, 1999) zal aan dit laatste niet vreemd zijn. Nochtans blijft VU(&ID) de partij bij uitstek van de Vlaams nationalisten. CVP en SP zijn de partijen die weinig of niet vanuit een waardenoptiek verkozen worden. Gecontroleerd voor de structurele variabelen – waarin voor beide partijen de verzuiling de belangrijkste stemstructurende elementen uitmaakt – wordt weinig of niets toegevoegd de waardeoriëntaties. Opvallend voor de SP is dat economische linkse opvattingen niet meer leiden tot een hogere kans op een stem. Voor de CVP valt dan op dat ethisch conservatief zijn en het voorstander zijn van traditionele sekserollen geen extra stemmen genereert omdat de meerderheid van de bevolking zich op deze vlakken progressief

opstelt. We kunnen in dit verband verwijzen naar het recente waardeonderzoek (Dobbelaere, Elchardus, e.a., 2001).

Dat waarden niet noodzakelijk een causale invloed hebben op het stemgedrag hoeft nog niet te betekenen dat de electoraten niet verschillend zijn in hun waardeopvattingen. Opvallend is dat het Vlaamse electoraat in 1999 globaal als economisch, ethisch en cultureel progressief moet beschouwd worden; dat er een sterke roep in het globale electoraat bestaat voor een harde aanpak van de criminaliteit; dat (asociaal) individualisme en sociale desoriëntatie relatief beperkt zijn in het globale electoraat; dat de negatieve houding ten opzichte van migranten op het Agalev-electoraat nog steeds relatief sterk is; en dat op VU&ID en Vlaams Blok kiezers na, Vlaamse autonomie laag op de agenda van de kiezers blijft staan.

In een globale analyse van alle waardeoriëntaties voor alle kiezers gezamenlijk komt naar voor dat enerzijds – en dit is niet nieuw – de Agalev- en Vlaams Blok-kiezers voor een polarisatie zorgen binnen het globale electoraat. Anderzijds – en dit is wel nieuw – komt zeer sterk naar voor dat de VLD – met uitzondering van het eerder economisch liberaal zijn van zijn electoraat – duidelijk de centrumpartij aan het worden is. Dit is het duidelijkst het geval voor de kiezers ouder dan 45 jaar. Binnen deze leeftijdsgroep wordt VU&ID ook als dusdanig beschouwd. Opvallend is verder dat binnen de 45-plussers het Agalev- en SP-electoraat qua waarden het dichts bij elkaar liggen – dit in tegenstelling tot bij de jongeren (<45 jaar), waar het SP-electoraat zich, zoals VU&ID, dicht bij het centrum situeert. Het VLD- en CVP-electoraat zijn in deze leeftijdsgroep dan weer zeer gelijkaardig, dat wil zeggen economisch liberaal. Bij deze interpretatie moet men er wel rekening mee houden dat de tweede as verschilt naargelang van de generaties. Bij de kiezers beneden 45 jaar is dat de economische dimensie, maar bij de kiezers boven 45 jaar overweegt de ethische en cultureel conservatieve dimensie.

Dat de dioxinecrisis een uitzonderlijk gegeven was in de verkiezingen van juni 1999 kan men niet ontkennen. Nochtans was zelfs dit uitzonderlijk gegeven niet in staat om de belangrijkste trends die in de jaren '90 (de wijzigingen in) de structurering van het stemgedrag kenmerkten ongedaan te maken.

LITERATUUR

- Adorno, T., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. & Sanford, R. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: Harper & Row.
- Becker, H.A. (1965). De demografie van ontgroening en vergrijzing. In J.A.M. Winnubst, M.J. Schabracq, J. Gerrichhauzen & A. Kampermann (Reds.) *Arbeid, levensloop en gezondheid* (pp. 27-41). Utrecht: Lemma.
- Billiet, J. (1993). *Ondanks beperkt zicht. Studies over waarden, ontzuiling en politieke veranderingen in Vlaanderen*. Brussel & Leuven: VUBPress & SOI.
- Billiet, J. (1995). De kiezers van de CVP en de PSC. In W. Dewachter e.a. (Reds.), *Tussen Staat en Christen-Democratie in België* (pp. 228-250). Tiel: Lannoo.
- Billiet, J. (1997a). Political Parties and social organizations in Flanders. In J. Van Deth (Reds.), *Private Groups and Public Life. Social Participation, voluntary associations and political involvement in representative democracies* (pp. 64-81), London: Routledge.
- Billiet, J. (1998). Sociaal kapitaal, levensbeschouwelijke betrokkenheid en maatschappelijke integratie in België. *Tijdschrift voor Sociologie*, 19(1), pp. 33-54.
- Billiet, J. (1998). *Structurele determinanten van het stemgedrag en culturele kenmerken van de kiezerskorpsen in Vlaanderen*. Leuven: ISPO-Bulletin 1998/29.
- Billiet, J. & Swyngedouw, M. (1999), "Les caractéristiques culturelles des électorats en Flandre". Pp. 185-196 in: Frogner, A.P & Aish, A.M. (Eds.), *Des élections en trompe –l'oeil. Enquête sur le comportement électoral des Wallons et des Francophones*. Bruxelles: De Boeck Univeristé.
- Billiet, J. (2000). *Transformations of Liberalism in Flanders. The Flemish Liberal Democrats*. Leuven: ISPO-Bulletin 2000/38.
- Billiet, J., Swyngedouw, M. & Carton, A. (1993). Protest, ongenoegen en onverschilligheid op 24 november en nadien, *Res Publica*, 35(2), pp. 221-235.
- Billiet, J. & Loosveldt, G. (1998). De houding tegenover migranten en het stemgedrag in Vlaanderen: evolutie tussen 1989 en 1995 en een verklaringsmodel. In M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Carton & R. Beerten, *De (on)redelijke kiezer. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen op 21 mei 1995* (pp. 81-104). Leuven & Amersfoort: Acco.
- Billiet, J., Doutrelepont, R. & Vandekerke, M. (2000). Types van sociale identiteiten in België. Convergenties en divergenties. In Dobbelaere, K., Elchardus, M., Kerkhofs, J., Voyé, L. & Bawin-Legros, B. (Reds.), *Verloren zekerheid.de Belgen en hun waarden, overtuigingen en houdingen* (pp. 17-54). Tiel: Lannoo.
- Derks, A. & Deschouwer, K. (1998). Vrijzinnigen, ongelovigen en protest. In M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Cartone & R. Beerten (Reds.), *De (on)rederlijke kiezer. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen: verkiezingen van 21 mei 1995* (pp. 51-68). Leuven: Acco.
- De Witte, H. (1990). *Conformisme, radicalisme, en machteloosheid: een onderzoek naar de sociaal-culturele en sociaal-economische opvattingen van arbeiders in Vlaanderen*. Leuven: Hoger Instituut voor de Arbeid.
- De Witte, H. & Scheepers, P. (Reds.). (1999). *Ideology in the Low Countries. Trends, Models and Lacunae*. Assen: Van Gorcum.
- Diericks, G., Gijselinckx, C. & Thijssen, P. (1996). Culturele deprivatie en politieke aliënatie. *Res Publica*, 38, pp. 631-656.

- Dobbelaere, K., Elchardus, M., Kerkhofs, J., Voyé, L. & Bawin-Legros, B. (Eds.), *Verloren zekerheid. De Belgen en hun waarden, overtuigingen en houdingen*. Tiel: Lannoo.
- Elchardus, M., Deschouwer, K., Pelleriaux, K. & Stouthuysen, P. (1993). Hoe negatief kan vrijheid zijn? Ongeloof, vrijzinnigheid en populistische ontvoogding. In M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Carton & R. Beerten (Eds.), *Kiezen is verliezen. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen* (pp. 27-39). Leuven: Acco.
- Elchardus, M. (1994). Gekaapte deugden. Over de nieuwe politieke breuklijn en de zin van limieten, *Samenleving en Politiek*, 1994(1), pp. 20-27.
- Elchardus, M. & Heyvaert, P. (1990). *Soepel, Flexibel en Ongebonden*. Brussel: VUBPress.
- Elchardus, M. & Pelleriaux, K. (1998). De polis verdeeld – Hoe de kiezers links en rechts herdefiniëren. In M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Carton & R. Beerten (Eds.), *De (on)rederlijke kiezer. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen: verkiezingen van 21 mei 1995* (pp. 183-210). Leuven: Acco.
- Elchardus, M., Chaumont, J.M. & Lauwers, S. (2000). Morele onzekerheid en nieuwe degelijkheid. In Dobbelaere, K., Elchardus, M., Kerkhofs, J., Voyé, L. & Bawin-Legros, B. (Eds.), *Verloren Zekerheid. De Belgen en hun waarden, overtuigingen en houdingen* (pp. 153-192). Tiel: Lannoo.
- Gamson, W. (1968). *Power and Discontent*. Homewood, Ill: Dorsey Press.
- Kaufman, L.R. & Schervish, P.G. (1986). Using adjusted crosstabulations to interpret log-linear relationships, *American Sociological Review*, 51, pp. 717-733.
- Kaufman, L.R. & Schervish, P.G. (1987). Variations on a theme. More uses of odds ratios to interpret log-linear parameters. *Sociological Methods and Research*, 16(2), pp. 218-255.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: changing values and political styles among western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Lammers, J. & Pelzer, B. (1991). *Regressieanalyse met nominale variabelen: achtergrond en beschrijving van een programma*. Nijmegen: ITS.
- Lammers, J. & Pelzer, B. (1992). Linear models and nominal variables. *Kwantitatieve Methoden*, 39(1), pp. 5-17.
- Maddens, B. (1998). De partijkeuze en de beleidsthema's. In M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Carton & R. Beerten (Eds.), *De (on)rederlijke kiezer. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen: verkiezingen van 21 mei 1995* (pp. 69-91). Leuven: Acco.
- Maddens, B., Beerten, R. & Billiet, J. (2000). National identity and the attitude towards foreigners in multi-national states: the case of Belgium. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 26(1), pp. 45-60.
- Meloen, J. & Middendorp, C. (1985). Potentieel fascisme in Nederland. Een analyse van cross-sectionele, longitudinale en cohort-data van een autoritarisme schaal (een verkorte F-schaal) in representatieve steekproeven uit 1970, 1975, 1980 en 1985. In *Jaarboek van de Nederlandse Vereniging van Marktonderzoekers* (pp. 93-108).
- Scheepers, P., Felling, A. & Peters, J. (1990). Social conditions, authoritarianism and ethnocentrism: a theoretical model of the early Frankfurt School updated and tested. *European Sociological Review*, 6(1), pp. 15-29.
- Srole, L. (1956). Social integration and certain corollaries: an exploratory study. *American Sociological Review*, 21(6), pp. 709-716.
- Swyngedouw, M. (1989). *De keuze van de kiezer. Naar een verbetering van de schattingen van verschuivingen en partijvoorkeur bij opeenvolgende verkiezingen en peilingen*. Leuven &

Rotterdam: SOI & BMG.

- Swyngedouw, M., Billiet, J., Carton, A. & Beerten, R. (1993). *Kiezen is Verliezen. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen*. Leuven & Amersfoort: Acco.
- Swyngedouw, M., Beerten, R. & Billiet, J. (1997). *Les motivations électorales en Flandre 21 mai 1995*. Courrier Hebdomadaire du Crisp nr. 1557.
- Swyngedouw, M. & Beerten, R. (1998). De 'bevoren' invloed van sociaal-demografische kenmerken en attitudes op het stemgedrag in Vlaanderen. In M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Cartone & R. Beerten (Reds.), *De (on)rederlijke kiezer. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen: verkiezingen van 21 mei 1995* (pp. 13-26). Leuven: Acco.
- Swyngedouw, M. & Beerten, R. (1999). *De fragmentatie van het kiezerskorps in Vlaanderen. Verschuivingen 1991-1995 en 1995-1999*. Leuven: ISPO-Bulletin 1999/34.
- Swyngedouw M., Beerten R. & Kampen, J. (1999). *De veranderingen in de samenstelling van de kiezerskorpsen 1995-1999*. ISPO-Bulletin 1999/35.
- Te Grotenhuis, M., Scheepers, P. & Eisinga, R. (1998). Welke gevolgen heeft ontkerkelijking? Een verkenning op het terrein van cultuur, demografie, economie, politiek en welzijn in Nederland tussen 1970 en 1995. *Tijdschrift voor Sociologie* 19(1), pp. 5-32.
- Vuylsteke, M., Billiet, J., De Witte, H. & Symons, F. (1997). Contrasting the electorates of eight political parties: A visual presentation using the biplot. In M. Greenacre & J. Blasisu (Reds.), *Visualization of categorical data* (pp. 377-390). San Diego: Academic Press.
- Waege, H. (1998), *Vertogen over de relatie tussen individu en gemeenschap. Ontwikkeling en validering van meetinstrumenten in het kader van survey-onderzoek*. Leuven: Acco.

BIJLAGE 1: INFORMATIE OVER DE SCHALEN

Bij elke multiple indicator schaal worden de factor ladingen weergegeven van de principale factoranalyse samen met het percentage verklaarde variantie in de factor door de items en de interne consistentie (Cronbach's α).

V88	ETNO: houding tegenover de migranten	lading
1.	België had eigenlijk nooit gastarbeiders binnen mogen laten.	0,67
2.	Migranten zijn over het algemeen niet te vertrouwen.	0,79
3.	Gastarbeiders zijn een gevaar voor de tewerkstelling van de Belgen.	0,75
4.	De gastarbeiders komen hier profiteren van de sociale zekerheid.	0,82
6.	Moslims zijn een bedreiging voor onze cultuur en gebruiken.	0,64
8.	Als het aantal arbeidsplaatsen vermindert moet men de gastarbeiders naar hun eigen land terugsturen.	0,80
11.	Migranten mogen aan geen enkele politieke activiteit deelnemen..	0,73
13.	De voorwaarden voor vreemdelingen om Belg te worden moeten veel strenger worden.	0,68
Verklaarde variantie: 55%; Cronbach's $\alpha = 0,90$		
V79	POLAL: politieke aliënantie	lading
1.	Gaan stemmen heeft geen zin, de partijen doen toch wat ze willen.	0,69
2.	De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening	0,77
5.	De politici hebben nooit geleerd om te luisteren naar mensen zoals ik.	0,65
6.	De meeste politici beloven veel, maar ze doen niets.	0,75
7.	Van zodra ze gekozen zijn, voelen de meeste politici zich te goed voor mensen zoals ik.	0,80
9.	Eigenlijk is er geen enkele politicus die ik zou durven vertrouwen.	0,60
Verklaarde variantie: 51%; Cronbach's $\alpha = 0,86$		
V30	COMP: complexiteit, maatschappelijke desoriëntatie	lading
7	De dingen zijn tegenwoordig zo ingewikkeld geworden dat ik niet meer weet wat ik moet doen.	0,80
9	De dag van vandaag kan ik niet meer begrijpen wat er allemaal gaande is.	0,80
11	De dag van vandaag verandert alles zo snel dat ik niet goed meer weet hoe ik mij moet gedragen.	0,78
Verklaarde variantie: 64%; Cronbach's $\alpha = 0,84$		

V30	DISTR: wantrouwen in anderen	lading
6.	Tegenwoordig weet je echt niet meer op wie of wat je nog kunt vertrouwen.	0,67
8.	De meeste mensen vallen tegen eens men ze beter leert kennen.	0,65
10.	Vandaag de dag kun je het merendeel van de mensen nog wel vertrouwen.	-0,53
Verklaarde variantie: 49%; Cronbach's $\alpha = 0,64$		
V30	INDIV: utilitair individualisme	lading
1.	De mensheid, onze naasten, solidariteit... wat een onzin allemaal, iedereen moet eerst voor zichzelf zorgen en zijn belangen verdedigen.	0,62
2.	Wat telt zijn geld en macht, de rest zijn praatjes.	0,56
3.	Het nastreven van je persoonlijk succes is belangrijker dan te zorgen voor een goede verstandhouding met je medemens.	0,75
4.	Men moet steeds zijn eigen plezier nastreven en zich niet te veel van anderen aantrekken.	0,72
Verklaarde variantie: 36%; Cronbach's $\alpha = 0,77$		
V75	AUTOR: autoritaire denkbeelden	lading
1.	Gehoorzaamheid en respect voor het gezag zijn de twee belangrijkste deugden die kinderen moeten leren.	0,65
4.	Onze sociale problemen zouden grotendeels opgelost zijn, als we ons op de één of andere manier konden ontdoen van immorele en oneerlijke mensen.	0,49
5.	We hebben nood aan sterke leiders die ons voorschrijven wat we moeten doen	0,62
7.	In elk volk vindt men een nationaal toegewijde voorhoede die de leiding neemt en een massa die moet geleid worden.	0,52
V108	Tegenwoordig hebben misdadigers te veel rechten.	0,52
4.		
Verklaarde variantie: 32%; Cronbach's $\alpha = 0,69$		
V108	REPRE: hard optreden tegen criminelen	lading
1.	In grote steden en in probleebuurtten moet een zero-tolerantie beleid met betrekking tot veiligheid worden ingevoerd.	0,60
2.	Voor misdaden als moord, doodslag, opeenvolgende drugmisdaden en bedevorming moeten jongeren vanaf de leeftijd van 13 jaar op dezelfde wijze gestraft worden als volwassenen.	0,56
3.	De straatcriminaliteit moet harder aangepakt worden.	0,71
4.	Tegenwoordig hebben misdadigers te veel rechten.	0,81
5.	Gevangenisstraffen moeten volledig worden uitgezeten.	0,72
Verklaarde variantie: 47%; Cronbach's $\alpha = 0,81$		

V74	SEXRO: ongelijkheid mannen en vrouwen	lading
1.	Voor een meisje is het eigenlijk toch niet zo belangrijk als voor een jongen om een goede schoolopleiding te krijgen.	0,66
2.	In het algemeen kun je jongens nu eenmaal wat vrijer opvoeden dan meisjes.	0,58
3.	Het is tegen de natuur als vrouwen in een bedrijf de leiding uitoefenen over mannen.	0,74
4.	Het is het meest natuurlijk dat de man kostwinner is en de vrouw voor het huishouden en de kinderen zorgt.	0,69
6.	De vrouw kan maar beter niet gaan werken, want dat geeft toch maar problemen in het huishouden, zeker als er kinderen komen.	0,62
Verklaarde variantie: 44%; Cronbach's $\alpha = 0,79$		
V110	ENVIR: inzet voor de leefomgeving	lading
1.	Aan een betoging tegen de steeds verdergaande industrialisatie zal ik meedoen.	0,62
2.	Ook ik ben bereid om propaganda te maken voor een sterke beperking van het autoverkeer.	0,72
3.	Ik zal me bij acties aansluiten die iets tegen de zure regen proberen te doen.	0,76
4.	Om een mooiere omgeving te krijgen, wil ik best wat inleveren.	0,65
5.	Om propere industrieën te krijgen wil ik best iets meer voor de producten betalen.	0,58
Verklaarde variantie: 47%; Cronbach's $\alpha = 0,80$		
V69	ECONS: economisch conservatisme/progressiviteit	lading
1.	De vakbonden moeten een veel hardere politiek voeren willen zij de belangen van de werknemers werkelijk kunnen behartigen.	0,55
2.	Arbeiders moeten nog steeds strijden voor een gelijkwaardige positie in de maatschappij.	0,66
3.	De klassenverschillen zouden kleiner moeten zijn dan nu.	0,72
4.	De verschillen tussen de hoge en de lage inkomens moeten blijven zoals ze zijn.	0,53
5.	De overheid moet tussenkomen om de verschillen tussen de inkomens te verkleinen.	0,59
Verklaarde variantie: 38%; Cronbach's $\alpha = 0,75$		
V...	VLABE: Vlaams autonomisme - Belgisch unitarisme	lading
50_2	De sociale zekerheid moet gesplitst (gefederaliseerd) worden (1 = helemaal oneens ---5 = helemaal eens).	0,57
50_6	Vlaanderen moet onafhankelijk worden (1 = helemaal oneens --- 5 = helemaal eens).	0,78
65	België moet over alles beslissen - Vlaanderen moet over alles beslissen (0-10 schaal).	0,69
91_1	Tot welk geheel rekent U zichzelf op de eerste plaats (Vlaanderen = 3; België = 1, andere = 2).	0,54
95	Welke van de volgende uitspraken is voor U meest van toepassing? Ik voel me enkel Vlaming (5), meer Vlaming dan Belg (4), evenveel Vlaming als Belg (3), meer Belg dan Vlaming (2), enkel Belg (1).	0,60
97_6	Vlaanderen moet in zijn eigen belang onafhankelijk worden, zelfs al zou dit tegen de wil van de meerderheid van de bevolking.	0,60
Verklaarde variantie: 41%; Cronbach's $\alpha = 0,80$		

POSTM: postmaterialism

In de politiek is het soms onmogelijk om verschillende zaken tegelijkertijd te bereiken. Op kaart nr. 30 hebt U een lijst van enkele doelstellingen. Sommige zijn meer belangrijk dan andere. Wilt U nu uit deze politieke doelstellingen aangeven welk voor U de vijf belangrijkste zijn.

Orde handhaven in het land (M)

De mensen meer inspraak geven in de regeringsbeslissingen (P)

Prijsstijgingen tegengaan (M)

De vrije meningsuiting beschermen (P)

Behouden van een hoge graad van economische groei (M)

Het land verzekeren van een sterk leger (M)

De mensen meer inspraak geven in beslissingen op het werken in hun gemeente (P)

De leefomgeving van de mensen verbeteren (P)

Een stabiele economie behouden (M)

Misdadigheid bestrijden (M)

Een vriendelijkere en minder onpersoonlijke samenleving uitbouwen (P)

Een samenleving uitbouwen waar ideeën belangrijker zijn dan geld (P)

ETHIC: behoudsgezindheid op ethisch gebied

1. Hoe aanvaardbaar of onaanvaardbaar vindt U het dat een vrouw de mogelijkheid heeft tot abortus als zij dit wenst (aanvaardbaar = 0 --- onaanvaardbaar = 10).
2. Veronderstel dat een dokter iemands, op diens verzoek, uit zijn lijden kan helpen door hem een spuitje te geven. Hoe aanvaardbaar of onaanvaardbaar vindt U dit? (aanvaardbaar = 0 --- onaanvaardbaar = 10) (r = 0,50).

BIJLAGE 2. EFFECT VAN ACHTERGRONDKENMERKEN IN 1991

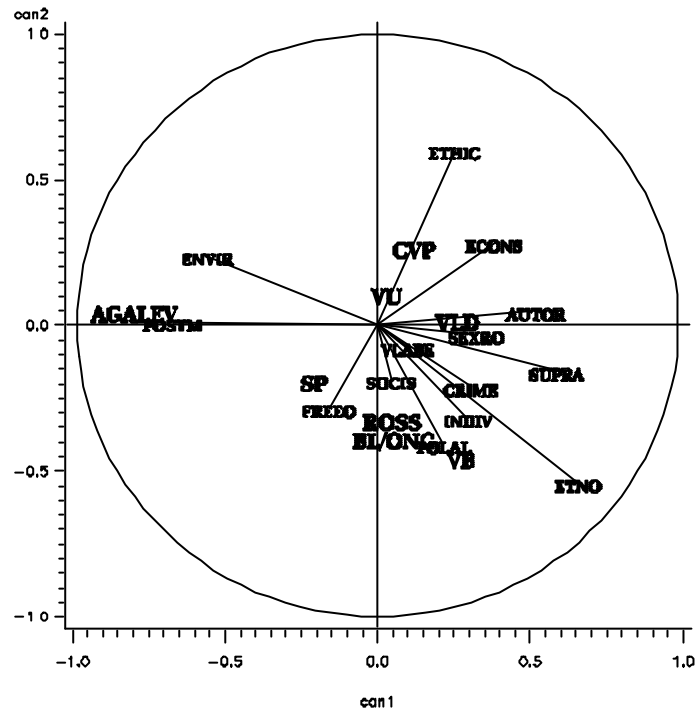
Tabel 8. Netto effect van enkele sociale achtergrondkenmerken op het stemmen op elke politieke partij (Vlaanderen: verkiezingen voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers in 1991; geschat met een logit model, blanco en ongeldig in berekeningen inbegrepen) (N = 2.398).

Kenmerk	Agalev	SP	PVV	Vl.Blok	VU	CVP
ALGEMEEN GEMIDDELDE	6,8	17,0	16,7	9,0	8,2	23,5
Generatie						
-24	+3,0	-4,8	+5,1	+5,0	-2,4	-9,1
25-34	+5,2	-1,8	+0,4	-0,9	-2,7	-2,8
35-44	+1,1	-1,1	+0,6	-1,0	-1,0	+1,9
45-54	-4,4	+4,0	+0,8	-2,6	+0,9	+2,7
55-64	-4,5	+4,2	-4,3	-2,3	+6,3	-0,5
+65	-2,3	-1,1	-2,3	+0,5	-0,2	+7,3
Sekse						
Man	-1,1	+0,1	1,6	+0,6	0,3	-3,5
vrouw	+1,1	-0,1	-1,6	-0,6	-0,3	+3,4
Opleiding						
Lager	-3,3	+2,5	-3,0	+2,9	-2,8	+1,7
Lager secundair	-1,1	-0,6	-0,8	-1,2	+0,0	+2,3
Hoger secundair	+1,3	-2,1	+0,0	+1,6	+1,0	-1,1
Hoger	+3,2	+1,0	+4,2	-3,8	+1,6	-3,2
Beroepssituatie						
Hoger kader, professionals	+2,6	-3,0	0,8	-1,7	+4,3	+0,6
Bedienden, ambtenaren	-0,5	+2,5	-3,6	+0,4	+2,4	1,0
Zelfstandigen	-3,5	-13,3	+26,5	-0,6	-4,6	-4,0
Geschoolde arbeiders	-4,0	-0,6	-1,5	+3,0	+0,5	+0,9
Ongeschoolde arbeiders	-1,2	-0,2	-2,2	+3,6	-0,4	-1,7
Gegensioneerden	+0,3	+5,5	-2,8	-3,0	-2,8	+3,8
Niet actieven	+8	-1,1	+1,6	-0,3	-1,1	-2,1
Kerkelijke betrokkenheid						
Geen	+2,6	+4,0	-5,8	+8,3	-0,8	-17,2
Vrijzinnig	+3,9	+6,6	+2,0	+6,3	-4,3	-21,1
Randkerkelijk	-0,9	+2,9	4,5	-0,2	0,2	-6,2
Kerkelijk	+0,1	-0,6	-0,5	-2,5	0,9	5,9
Kerks	-1,7	-8,2	-3,7	-4,8	1,4	21,7
Mutualiteit						
Christelijk	-0,2	-5,8	-3,1	-0,4	+0,2	+9,2
Socialistisch	+1,0	+24,0	-6,1	+0,8	-4,2	-15,7
Liberaal	-0,3	-9,0	+34,2	-3,1	-1,0	-15,4
Andere	-0,9	-7,8	3,6	+2,5	+7,0	-8,0
Vakbond, beroepsvereniging						
Christelijk	+3,6	-4,2	-8,2	-0,7	-1,0	+8,3
Socialistisch	-0,4	+22,9	-9,1	+4,7	-3,1	-11,2
Overige	+1,1	-9,7	+13,2	+0,1	-7,1	-10,4
Geen	-1,1	-2,0	+3,4	-0,6	+1,1	-0,2
Actief lid verenigingen						
Wel	+0,6	+0,8	-1,3	-1,2	+0,8	+3,9
niet	-0,4	-1,3	+0,8	+0,7	-0,5	-2,5

BIJLAGE 3. BIPLLOT VOORSTELLINGEN: VERKIEZINGEN VAN 1991 EN 1995

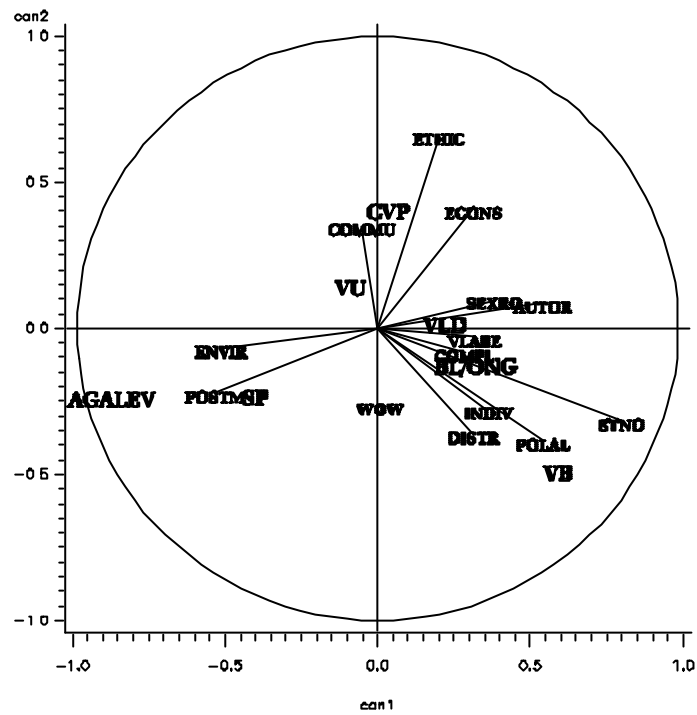
Figuur 5.

Biplot van dertien oriëntaties en acht electoraten. Eerste en tweede canonische assen (ISPO 1991)

Figuur 6.

Biplot voorstelling van dertien oriëntaties en zeven electoraten. Eerste en tweede canonische assen (ISPO 1995)

-
- ¹ Het ISPO beschikt over de antwoorden op de open van vraag over de reden van hun keuze bij 7.557 kiezers. De codering en analyse van méér dan 12.000 antwoorden is een omvangrijke onderneming die vertraging oploopt omwille van het gebrek aan onderzoekers in het ISPO.
 - ² Voor het achterhalen van de motieven is de exit-poll uiteraard beter geschikt dan het longitudinaal ISPO onderzoek via interviews.
 - ³ Men zou eigenlijk 25% lager geschoolden (enkel lager onderwijs) moeten hebben.
 - ⁴ Bij Becker (1995) worden *vijf generaties* onderscheiden. Met betrekking tot 1995 zijn dat: de vooroorlogse generatie (+65 in 1996), de stille generatie (55-64), de protestgeneratie (40-54), de verloren generatie (25-39) en de nieuwe generatie (18-24). In de toekomst wordt aan het ISPO onderzoek geen bovengrens meer gesteld. Er zal dan ook een verschuiving zijn in benamingen.
 - ⁵ De gunstiger percentage voor de CVP bij de nieuwe kiezers in 1999 zou echter kunnen te wijten zijn aan een steekproeffout. In de steekproef zijn geen mannen tussen 18 en 24 jaar die enkel lager onderwijs genoten hebben. Deze zijn natuurlijk wel aanwezig in de populatie. Bij gebrek aan eenheden kan deze categorie in tegenstelling tot de jonge laaggeschoolde vrouwen niet gewogen worden. Dit zou kunnen uitmonden in een overschatting van het stemmen voor de CVP bij de 18-24 jarigen in 1999 en een onderschatting van het stemmen voor het Vlaams Blok bij deze leeftijdsklasse. Dit zal nauwkeurig onderzocht worden aan de hand van andere beschikbare gegevens.
 - ⁶ Bemerkt dat het algemeen gemiddelde op de ethnocentrismeschaal gelijk gebleven is tussen 1995 en 1999 en dit ondanks de gematigder houding op de items 'migranten zijn een bedreiging voor de tewerkstelling' en 'het terugsturen van migranten bij een stijging van de werkloosheid'. Dit valt gedeeltelijk te verklaren door de slechts lichte wijziging bij de overige items uit 1995 en vooral door het effect van het nieuwe item dat in 1999 aan de schaal werd toegevoegd. Dit item, in verband met het strenger maken van de voorwaarden om Belg te worden, wordt door respondenten mogelijks geassocieerd met de huidige debatten rond asielzoekers en onveiligheid. Een nogal sterk uitgesproken negatieve houding op dit item lijkt de wijziging in positieve zin op de items in verband met de economische bedreiging door migranten teniet te doen.
 - ⁷ Zie hiervoor M. Vuylsteke et. al. 1997 en voor een meer gedetailleerde behandeling M. Vuylsteke (1994), *Projectie en rotatie. Paradigma's in statistische technieken*. Doctoraatsproefschrift, Faculteit Wetenschappen, KU Leuven.
 - ⁸ Wilks' Lambda = 0,51; F = 13,774; p = 0,0001.
 - ⁹ De Vlaams-nationale betrokkenheid komt te voorschijn in de vierde canonische as die nog weinig van de totale separatie verklaart (5%). De VU&ID-kiezers scoren het hoogste op die as en het Vlaams Blok komt op de tweede plaats.